

akcentavimas teigiamai nukreiptų tyrinėjimus į daugia-veidę priešistorinę visuomenę, o ne vien tik į dvilybę visuomeninę vyrų ir moterų sanklodą. Tai, kad radikalus feminisčių judėjimas „Gaia“ pasisavino archeomitolognes M. Gimbutienės idėjas, sukėlė žymiesiems šių dienų archeologams nerimą. Bet Marija buvo tam tikru požiūriu į paradoksus linkstanti asmenybė, be to, nepriklausoma mokslininkė: anksčiau, kai archeologai jai priešinosi, ji ne vien laikė jų pažiūras klaidingomis, bet ir įžvelgė jose asmeninį pavydą. Dėl tokio savo nepalankumo kritikai Marija buvo lengvai pažeidžiama; manau, kad jai būtų buvę sunku nepriimti entuziazmo ir paramos – o iš tikrųjų adoracijos – iš Deivės garbintojų.

Taigi M. Gimbutienė buvo novatorė ir pionierė. Svarus jos įnašas į archeologiją, pagrindinės idėjos paskatino intensyvius tyrinėjimus ir svarbių leidinių atsiradimą (T. Gamkrelidzė, V. Ivanov;²⁷ J. Mallory,²⁸ C. Renfrew²⁹ ir kt.) bei daugybę straipsnių (L. Meskell). Nėra abejonės, kad Marijos Gimbutienės dvasia spindės ilgai.

2004 06 19

¹ Binfordas man yra prasitaręs, kad jis buvo nustebintas gausybės Marijos naudojamų duomenų, bet gaila, kad tie duomenys nebuvo nušviesti teorijomis! Neatsimenu, kad Marija būtų minėjus Louisą Binfordą.

² C. Renfrew, J. D. Evans, *Excavations at Saliagos near Antiparos. The British School of Archaeology at Athens (Kasinėjimai Saliogos saloje šalia Antiparos. Britų Archeologijos mokykla Atėnuose)*, Thames ir Hudson, 1968.

³ Pirmas pranešimas apie pylimą Sitagruose: D. French, „Prehistoric pottery from Macedonia and Thrace“ („Priešistorinė keramika iš Makedonijos ir Trakijos“), *Præhistorische Zeitschrift*, XLII: 31.

⁴ Recenzijos buvo paskelbtos anglų kalba (S. Hood, *Antiquity*, 62:234, 1988 m. kovas; J. Chapman, *Proceedings of the Prehistoric Society*, 54, 1988; H. A. Bankoff, *American Antiquity*, 54:3, 1989 m. liepa); italų kalba (A. Cazzella, *Origini*, Roma, XIII, 1984–1987); graikų kalba (D. Grammenos, *Macedonia*, Thessaloniki, 1988); vokiečių kalba (J. Hekman, *Archeologische Musea*, 6). V. Milčico buvo vienintelis, atsiliepęs neigiamai.

⁵ Žr. M. Gimbutienė, „Excavation at Anza, Macedonia: Further Insight into the Civilization of Old Europe, 7000–4000 B. C.“ („Kasinėjimai Anzoje, Makedonijoje: daugiau žinių apie Senosios Europos civilizaciją, 7000–4000 pr. Kr.“), *Archæology*, 1972 m. balandis, p. 112–123; „Old Europe, 7000–3500 B. C.: The Earliest European Civilization before the Infiltration of the Indo-European Peoples“ („Senoji Europa, 7000–3500 pr. Kr.: ankstyviausia Europos civilizacija prieš indoeuropiečių įsiveržimą“), *JIES* (Indoeuropeistikos studijų žurnalas), 1, 1973, p. 1–20.

⁶ Svajonės išsipildymas todėl, kad buvo atkasta šimtai statulėlių. Tačiau abu sezonai buvo sutrukdyti dėl graikų politikos: pirmas dėl turkų įsiveržimo į Kipro salą; vėliau – žlugus represyviam Pulkininkų režimui.

⁷ S. Tine, E. Isetti, „Culto neolitico delle acque e recenti scavi nell Grotta Scaloria“, *Bullettino di Paleontologia Italiana*, 82, 1980, p. 32–70.

⁸ J. Robb, „Neolithic Skeletal Remains from the Grotta Scaloria: the 1979 Excavations“ („Neolitinės skeletų liekanos Skalorijos urve: 1979 m. kasinėjimai“), *Rivista di Antropologia*, LXIX, 1991, p. 111–124.

⁹ M. Gimbutienė, „Preliminary Report on 1979 Excavations at Scaloria Cave near Manfredonia, Italy“ („Preliminarus pranešimas apie 1979 m. kasinėjimus Skalorijos urve prie Manfredonijos, Italijoje“), *Dimensioni sud Mensile di Politica e Cultura*, II, 5, 1980, p. 12–13.

¹⁰ S. M. M. Winn, D. M. Shimabuku, *The Heritage of Two Subsistence Strategies: Preliminary Report on the Excavations at Grotta Scaloria, Southeastern Italy, 1978* (Dviejų prasimatinių strategijų palikimas. 1978 m. preliminarus pranešimas apie kasinėjimus Skalorijos urve, Pietryčių Italijoje), Halifax, 1980.

¹¹ Pastaruoju metu buvo mestas rimtas iššūkis priešistorinės Europos „taikingumui“; žr.: L. Keeley, *Warfare before Civilization* (Karas prieš civilizaciją), New York, 1996.

¹² R. Tringham, „Analysis of the Flaked Stone Assemblage from Sitagroi“ („Smulkaus akmens rinkinio iš Sitagroji analizė“), *IIIrd Seminar in Petroarchaeology*, red. K. Kunchev, I. Nacev, N. Tcholakov, Plovdiv, 1984, p. 257–269; „Chipped Stone“ („Aplaužytas akmuo“), *Prehistoric Sitagroi*, V. 2, red. E. S. Elster, C. Renfrew, Los Angeles, 2003.

¹³ Obsidianas iš Melos salos buvo svarbi žaliava akmens įrankiams apdirbti Achilėjone (žr. E. Elster, 1989).

¹⁴ M. Gimbutienė, „Pre-Hellenic and Pre-Indo-European Goddesses and Gods: The Old European Pantheon“ („Priešhelenistiniai ir priešindoeuropietiškieji dievės ir dievai: Senosios Europos panteonas“), *Acta of the 2nd International Colloquium on Aegean Prehistory*, 1973, p. 82–98; „The Start of Neolithic Civilization in Greece“ („Neolito civilizacijos pradžia Graikijoje“), *Illustrated London News*, 1974 m. liepa, p. 69–70; „The Mask in Old Europe, 6500–3500 B. C.“ („Kaukė Senojoje Europoje, 6500–3500 pr. Kr.“), *Archaeology*, 27, 1974, p. 262–269; „Figurines of Old Europe (6500–3500 B. C.“ („Senosios Europos statulėlės [6500–3500 pr. Kr.]“), *Valcamonica Symposium 72, Actes du Symposium International sur les Religions de la Préhistoire*, Capo di Ponte, 1974, p. 85–111.

¹⁵ M. Gimbutienė, *Gods and Goddesses of Old Europe* (Senosios Europos dievai ir deivės), 1974 (antrasis 1982 m. leidimas pavadintas *Senosios Europos dievės ir dievai*); *The Civilization of the Goddess: The World of Old Europe* (Dievės civilizacija: Senosios Europos pasaulis), 1991; *The Language of the Goddess* (Dievės kalba), 1989.

¹⁶ „Naujos“, arba „procesinės“, archeologijos atstovas Louisas Binfordas UCLA (1964–1970) skaitė paskaitas apie analizės metodus senovės žmonių elgesiui nustatyti, bet mums, studentams (tarp jų ir šio straipsnio autorei), buvo aišku, kad jis netikėjo galimybe tyrinėti priešistorinio žmogaus protavimą. Tačiau 1990-ųjų „postprocesinė“ ir „pažinimo“ archeologija

parodė, kad atidžiai gvildendami kultūrinę medžiagą archeologai sugeba analizuoti tikslingą žmonių elgesį (žr. E. Elster).

¹⁷ M. Gimbutienė, „Ideograms and Symbolic Design of Ritual Objects of Old Europe“ („Senosios Europos apeiginių objektų ideogramos ir simbolinės formos“), *To Illustrate the Monuments, Essays on Archaeology Presented to Stuart Piggot*, red. J. V. S. Megaw, London: Thames ir Hudson, 1976, p. 77–98.

¹⁸ Trečdalis referatų buvo perskaityti konferencijose, vėliau paskelbti. Pusė šių konferencijų įvyko svetimuose kraštuose, todėl Marijos idėjos buvo skleidžiamos. Įsteigus *JIES*, ji dažnai jame skelbė savo straipsnius.

Neolithic Cultures of the Balkan Peninsula (Balkanų pusiasalio neolitinės kultūros [leidinys tarptautinei Balkanų konferencijai]), UCLA, 1969 m. spalio 23, 28; *Aspects of the Balkans: Continuity and Change* (Balkanų aspektai: tolydumas ir kaita), The Hague/Paris, Mouton, 1972; „On the Origin of North Indo-Europeans“ („Apie Šiaurės indoeuropiečių kilmę“), *American Anthropologist*, 54, 1952, p. 602–611; „Notes on the Chronology and Expansion of the Pit Grave Culture“ („Pastabos apie įdubusių kapų kultūros chronologiją ir išsiplėtimą“), *L'Europe a la fin de l'age de la pierre*, Prague, 1961, p. 193–200; „The Indo-Europeans: Archaeological Problems. Review of *Les Indo-Europeans* by P. Bosch-Gimpera“ („Indoeuropiečiai: archeologinės problemos. P. Bosch-Gimpera *Les Indo-Europeans* recenzija“), *American Anthropologist*, 65, 1963, p. 815–836; „Proto-European Culture: The Kurgan Culture during the Fifth, Fourth and Third Millennia B. C.“ („Protoindoeuropiečių kultūra: kurganų kultūra IV ir III tūkst. pr. Kr.“), *Indo-European and Indo-Europeans*, red. G. Cardona, H. M. Hoenigswald, A. Senn, Philadelphia, 1970, p. 155–197; „The Kurgan Culture“ („Kurganų kultūra“), *Actes du VIIe Congres International des Sciences Prehistoriques*, Prague, 1970, p. 483–487; „The Beginning of the Bronze Age of Europe and the Indo-Europeans: 3500–2500 B. C.“ („Europos ir indoeuropiečių žalvario amžiaus pradžia: 3500–2500 pr. Kr.“), *JIES*, 1, 1973, p. 163–214; „An archaeologist's view of PIE in 1975“ („Archeologės žvilgsnis į PIE [protoindoeuropiečius] 1975 m.“), *JIES*, 2, 1974, p. 289–307; „The Arrival of Eurasian Steppe Pastoralists in Copper Age Europe“ („Piemenų iš Eurazijos stepių atplūdis į žalvario amžiaus Europą“), *JIES*, 4, 1977; „The First Wave of Eurasian Steppe Pastoralists into Copper Age Europe“ („Pirmasis piemenų genčių atplūdis

iš Eurazijos stepių į Europą žalvario amžiuje“), *JIES*, 5, 1977, p. 277–338; „La fin de l'Europe ancienne“ („Senosios Europos pabaiga“), *La Recherche*, 87, 1978, p. 228–235; „The Kurgan Wave # 2 (3400–3200 B. C.) into Europe and the Following Transformation of Culture“ („Antroji kurganų kultūros gyventojų banga [3400–3200 pr. Kr.] į Europą ir kultūros pokyčiai“), *JIES*, 8, 1980, p. 273–315; „The Three Waves of the Kurgan People into Old Europe 4500–2500 B. C.“ („Trys kurganų kultūros genčių antplūdžiai į Senąją Europą 4500–2500 pr. Kr.“), *Archives Suisses d'antropologie generale*, 43/2, 1979, p. 113–137; „Remarks on the Ethnogenesis of the Indo-Europeans in Europe“ („Pastabos apie indoeuropiečių etnogenezę Europoje“), – *Ethnogenesis europaischer Volker*, red. W. Bernhard, A. Kandler-Palsson, Stuttgart, New York, 1986, p. 5–20; „The Collision of Two Ideologies“ („Dviejų ideologijų susidūrimas“), – *When Worlds Collide. Indo-Europeans and Pre-Indo-Europeans (Kai pasauliai susiduria: indoeuropiečiai ir priešindoeuropiečiai)*, red. T. L. Markey, J. A. C. Greppin, Ann Arbor, 1990, p. 171–178; (M. R. Dexter ir K. Jones-Bley paskelbė svarbiuosius straipsnius apie kurganų kultūrą 1952–1993 m. su M. Gimbutienės įvadu ir pastabomis: *The Kurgan Culture and the Indo-Europeanization of Europe (Kurganų kultūra ir Europos suindoeuropietinimas)*, Washington, D. C., 1997.

¹⁹ J. Mallory, *In Search of the Indo-Europeans: Language, Archaeology and Myth (Ieškant indoeuropiečių: kalba, archeologija, mitas)*, London, 1989.

²⁰ Žr. D. Anthony, „The ‚Kurgan‘ Culture: A Reconsideration“ („Kurganų kultūra: persvarstymas“), *Current Anthropology*, 27, 1986, p. 291–313; T. V. Gamkrelidze, V. Ivanov, *Indoeuropeysky Yazyk i Indoeuropeysy (Indoeuropiečių kalba ir indoeuropiečiai)*, Tbilisi, 1984; C. Renfrew, *Archaeology and Language: The Puzzle of Indo-European Origins (Archeologija ir kalba: indoeuropiečių kilmės klausimas)*, London, 1987.

²¹ M. Gimbutienė, „Remarks on D. G. Zanotti's *The Kurgan Model of Proto-Indo-European Expansion*“ („Pastabos apie G. G. Zanotti *Protoindoeuropiečių ekspansijos kurganų modelis*“), *ORPHEUS. Journal of Indo-European, Paleo-Balkan and Thracian Studies*, 1990, p. 18–23; „Review of *Archaeology and Language* by C. Renfrew“ („C. Renfrew *Archeologijos ir kalbos* recenzija“), *Current Anthropology*, 29, 1988, p. 452–456; „Accounting for a great Change“. (*Review of Archaeology and Language by C. Renfrew*) („Didelę permainą išaiškinant“. C. Renfrew *Archeologijos ir kalbos*

recenzija), *Times Literary Supplement*, 1988 m. birželio 24–30, p. 714; „Primary and Secondary Homeland of the Indo-Europeans. Comments of Gamkrelidze and Ivanov articles“ („Pirmoji ir antroji indoeuropiečių tėvynė. Pastabos apie T. Gamkrelidzės ir V. Ivanovo straipsnius“), *JIES*, 13, 1985, p. 185–202.

²² *Varia on the Indo-European Past. Papers in Memory of Marija Gimbutas (Apie indoeuropiečių praeitį: straipsniai Marijai Gimbutienei atminti)*, red. M. R. Dexter, E. Polome, Washington D. C., 1997.

²³ Žr. A. Sherratt, J. Mallory „In Search of the Indo-Europeans“ (recenzija), *JFA* (Folkloro ir antropologijos žurnalas), 17, 1990, p. 90.

²⁴ P. Phillips, „Book Review of *The Civilization of the Goddess: The World of Old Europe*“ („*Deivės civilizacija. Senosios Europos pasaulis* recenzija“), *PPS (Proceedings of the Prehistoric Society [Priešistorės asociacijos darbotvarkė])*, 59, 1993, p. 410–411.

²⁵ R. Tringham, „Review of M. Gimbutas *Civilization of the Goddess*“ („M. Gimbutienės kn. *Deivės civilizacija* recenzija“), *American Anthropologist*, 95, 1993 p. 196–197; B. Fagan, „Review of M. Gimbutas *Civilization of the Goddess*“ („Recenzija M. Gimbutienės knygai *Deivės civilizacija*“), *Archaeology*, 45, 1992, p. 14, 15, 18, 66.

²⁶ L. Meskell, „Goddesses, Gimbutas, and ‚New Age‘ Archaeology“ („Deivės, M. Gimbutienė ir ‚Naujojo amžiaus‘ archeologija“), *Antiquity*, 69, 1995, p. 74–86.

²⁷ T. Gamkrelidze, V. Ivanov, žr. 20 nuorodą.

²⁸ J. Mallory, *In Search of the Indo-Europeans (Ieškant indoeuropiečių)*, London, 1989.

²⁹ C. Renfrew, *Archaeology and Language (Archeologija ir kalba)*, London, 1987.

Literatūros sąrašas:

E. S. Elster, C. Renfrew, red., „Prehistoric Sitagroi: Excavations in Northeast Greece 1968–1970. Vol. 2: The Final Report“, („Priešistorinis Sitagrų kaimas: kasinėjimai Šiaurės rytų Graikijoje 1968–1970 m. T. 2: Baigiamasis pranešimas“), *Monumenta Archaeologica* 20, Cotseno archeologijos Institutas, UCLA, Los Angeles, 2003.

M. Gimbutas, D. Shimabuku, S. Winn et al., „Achilleion, a Neolithic Settlement in Thessaly, Greece 6500–5400 B. C. („Achilėjonas, neolito gyvenvietė Tesalijoje, Graikijoje, 6500–5400 pr. Kr.“), *Monumenta Archaeologica*, 14, Archeologijos Institutas, UCLA, Los Angeles, 1989.

C. Renfrew, M. Gimbutas, E. S. Elster, „Excavations at Sitagroi, a Prehistoric Village in Northeast Greece. Vol. 1“ („Kasinėjimai Sitagruose, priešistorinis kaimas Šiaurės rytų Graikijoje. T. 1“), *Monumenta Archaeologica*, 13, Archeologijos Institutas, UCLA, Los Angeles, 1986.

MARIJA GIMBUTIENĖ – TAI GYVAS PROTAS*

Liucija Baškauskaitė

Sutikau profesorę Mariją Gimbutienę, kai dar buvau maža mergaitė ir gyvenau Bostone. Ten visi lietuviai susirinkdavom į įvairius kultūrinius renginius. Bet tada į M. Gimbutienę nekreipiau daug dėmesio. Tačiau kai nuvykau į Kalifornijos Los Andželo universitetą studijuoti antropologijos, man buvo pasakyta (kadangi esu lietuvė), kad iš Harvardo yra atvykusi dėstytoja (bet ne Archeologijos ir ne Antropologijos katedroje), kuri skaito labai įdomią paskaitą apie Europos proistorę. Pasiklausiau vieno, pasiklausiau kito, pasirodo, tai buvo profesorė M. Gimbutienė.

Anuo metu (o ir šiandien) Amerikos archeologija ir antropologija 100% skyrėsi ir tebesiskiria nuo Europos. Sunku patikėti: atrodo, visi kasinėja tą pačią žemę, tie patys įrankiai. Bet skirtumas labai didelis. Anais laikais

* Šie prisiminimai užrašyti 2003 m. gegužės mėn. pabaigoje Vilniuje, kai profesorė Liucija Baškauskaitė čia lankėsi TV 3 kvietimu švenčiant šio kanalo dešimtmečį (L. Baškauskaitė yra šio kanalo įkūrėja).

Literatūrinė popietė. Iš kairės: Liucija Baškauskaitė, Marija Gimbutienė, Steven Anaya, Jūratė Avižienė, Laimonas Noreika, Rasa Arbaitė, Alė Rūta-Arbienė. Los Andželas, 1987.

Amerikos archeologus domino pagrindinis klausimas: kaip iš vieno archeologinio reiškinių gauti kuo daugiau informacijos apie žmonių gyvenimo būdą: kaip žmonės gyveno, koks buvo jų ryšys su aplinka. Tam išsiaiškinti Amerikoje egzistavo įvairiausia technika. Pvz., paėmę sėklas iš įvairiausių žemės sluoksnių, jie galėjo nustatyti jų rūšis ir ne tik tai. Žodžiu, Amerikos archeologams rūpėjo klausimas, kaip gamta galėjo išlaikyti žmogų. O Europos archeologus tais laikais labiau domino (arba amerikiečiai taip įsivaizdavo Europos archeologiją) pats archeologinis objektas, pvz., koks Trojos lobis ir pan. Ir Europa, ir Azija turi daug daiktų, užkastų žemėje. To nerasime Amerikoje, ypač pietvakarinėje dalyje, kur gyvename mes. Tokių lobių žemėje nėra, nes žmonės čia visais laikais gyveno labai kuklų gyvenimą.

Kalifornijos universitete profesorės M. Gimbutienės nepriėmė nei į Antropologijos, nei į Archeologijos katedrą, nes amerikiečių akimis žiūrint ji buvo senoviško stiliaus archeologė. Ją pakvietė dėstytojauti Indoeuropiečių studijų skyrius.

JOS ŠVIESA TRAUKĖ KITUS

Kai aš ją sutikau, jinai jau buvo subūrusi apie save grupę žmonių, draugų, bičiulių – archeologijos mėgėjų.

Tai buvo žmonės, baigę kitų sričių mokslus, turintys pinigų, norintys keliauti po pasaulį, dalyvauti archeologiniuose kasinėjimuose. Jie aukodavo savo atostogas ir važiuodavo drauge su M. Gimbutiene į kasinėjimus: būdavo labai dosnūs, remdavo lėšomis. Jie norėdavo savo akimis pamatyti atrandamus žemės gelmėse objektus, ne muziejuose ir ne per stiklą, ir kad vėliau profesorė rašydama straipsnius paminėtų ir jų pavardes. Būtent su ta grupe M. Gimbutienė ir pradėjo dirbti, ir aš tą žinojau.

Kai buvau jau aspirantė, man reikėjo rinktis ketvirčio kursą. Peržiūrėjusi dėstomų dalykų katalogą pamačiau, kad M. Gimbutienė dėsto Europos žalvario amžių. Man labai patinka žalvario amžius ir aš iškart susidomėjusi užsirašiau į jos kursą. Nuėjau į M. Gimbutienės paskaitą. Kaip šią dieną atsimenu – tą dieną ji vilkėjo marga, gėlėtą suknelę. Ji pasakė, kad skaitys dvi paskaitas, o visa kita turėsime daryti mes patys. Taip ir buvo. Antrąkart ji davė sąrašėlį įdomesnių temų, bet man nė viena iš jų nepatiko.

Tuomet jos paklausiau, ar galėčiau tą laikotarpį praleisti, studijuodama žalvario amžiaus gintaro ir žalvario mainų kelius. Ji atsakė: „Prašau.“ Profesorė M. Gimbutienė mielai ir nuoširdžiai leido naudotis savo labai didžiule biblioteka, laikoma universitete. Ten buvo knygų, kurių niekur kitur negalėjai gauti.

Jinai pati buvo labai darbšti. Be to, visada pasitelkdavo kokį studentą arba studentę, kurie būdavo jos dešini-

nioji ranka: atsakinėdavo į telefono skambučius, tvarkydavo visą jos korespondenciją.

Dažnai su profesore matydavomės universitete, bet tiesiogiai, kaip su lektore, bendravau tik per tą vieną jos seminarą.

Tuo metu Los Andžele buvo mažai lietuvių. Kai rengdavom kokias sueigas ar vakarėlius, visi susitikdavom. Pvz., mano brolis Linas Baškauskas kurį laiką nuomojosi jos sodo namuką Topangoje. Tuo metu ji rekonstravo savo namus ir aplinką. Jis ten statė sodo laiptus, įrengė didžiulį namo priebutį. Kai Topangoje kilo baisūs didieji gaisrai, Marija buvo išvykusi kasinėti į Jugoslaviją. Topangoje jau susiklostė kritinė padėtis, tad gaisrininkai ir policija visiems gyventojams primygtinai liepė palikti namus. Mano brolis pasiliko bijodamas, kad jos namai gali sudegti, ir su vandens žarna visą laiką laistė stogą, augalus, žemę, rovė, ką galėjo, kad neužsidegtų. Ir taip darbovosi dvi dienas, kol krizė praėjo. Marijos namas buvo vienas iš lietuvių namų toje vietovėje, kuris išliko.

Daug kartų esu dalyvavusi jos rengiamuose susiejiimuose. Man įsimintiniausia šventė prof. M. Gimbutienės namuose buvo teatralizuotas lietuviškų vestuvių vaidinimas. Ji pasikvietė į savo namus Topangoje kolegų dėstytojų ir tuometinį universiteto rektorių Frankliną Murphey, tą patį, kuris sudarė jai sąlygas dirbti Kalifornijos universitete ir organizuoti kasinėjimus Pietų Euro-

poje. Marija surengė didžiules vaišes, norėdama pristatyti amerikiečiams savo tautos kultūrą įdomiai ir suprantamai, nes vaišės ir vyko lietuviškų vestuvių forma. Mes iš anksto tam vaidinimui rengėmės. Ji surado visą medžiagą. Aš buvau jaunoji, Erdvilis Janulaitis – jaunas, o pati Marija – motina. Turėjom visas senoviškas lietuvių raudas išmokti, o per „vestuves“ jas išraudoti. Viskas prasiėjo po pietų ir truko iki vėlyvo vakaro. Ant svečių stalų buvo prikrauta gintarinių skulptūrėlių, šeiminkės pasipuošusios. Tai buvo didžiulė šventė. Mes lietuvių papročius susirinkusiems svečiams gražiai pailiustruom. Tai buvo, regis, 1967 m.

Paskui universiteto rektorius F. Murphey's išėjo į pensiją ir pradėjo dirbti „Los Angeles Times“ laikraščio administracijoje. Kasmet laikraštis rinkdavo Metų žmogų. Tais laikais buvo labai populiarūs moterų judėjimai, daug dėmesio kreipta į tai, ką moterys yra pasiekusios. Taigi tas žmogus, užimantis labai aukštas pareigas, jau puikiai žinojo apie M. Gimbutienę iš universiteto laikų, jie buvo geri draugai, tad pasiūlė M. Gimbutienę paskelbti 1968 m. žmogumi. Laikraščio viršelyje buvo išspausdinta labai graži josios nuotrauka su dviem mergaitėm.

M. Gimbutienė – tai gyvas protas. Profesorė moko ne tik pati labai sunkiai dirbti, nes visad aiškiai žinojo, ką nori atlikti, bet prie savo šviesos ji nuostabiai mokėjo pritraukti kitus. Kai užsibrėždavo tikslą išleisti knygą (vi-

siems yra žinoma, kaip sunku išleisti knygą visur ir visada), atrasdavo daugybę savanorių pagalbininkų iš studentų, jie ir padėdavo tai atlikti. Jinai turėjo nuostabų talentą suburti aplink save žmones. Kai pats žmogus yra labai susikontcentravęs ir žino, ko nori, kiti žmonės su malonumu ateina jam į pagalbą ir padeda įgyvendinti tą idėją. Toks talentas yra labai didžiulis ir retas. Marija jį turėjo.

IŠSKIRTINĖS MOKSLININKĖS SAVYBĖS

M. Gimbutienę pažįstu visų pirmiausia kaip mokslininkę – labai gabią ir labai aiškiai matančią. Ji turėjo nuostabią regimąją atmintį. Profesorė, apkeliavusi visą pasaulį, kasinėjimuose pamačiusi objektą, gebėjo atsiminti smulkiausias jo smulkmenas ir galiausiai suderinti jas savo prote su kitais, naujais, ką tik pamatytais dalykais. Jos atmintis fiksavo tai geriau negu nuotraukos ar piešiniai. Užtai ir jos knygos tokios įdomios, nes ji turėjo lyginamąją akį; galėjo palyginti, ką turi bendra vienas objektas su kitu ir kuo jie skiriasi. Tai vienas iš pagrindinių antropologijos klausimų Amerikoje – pamatyti bendrystes ir skirtumus. Todėl man labai įdomi jos knyga „Senosios Europos deivės ir dievai“. Ir daugelis kitų, žinoma. Knygoje, remdamasi archeologiniais radiniais, ji labai šviežiai sugeba perteikti savo požiūrį, pasaulio matymą; at-

rodo, kad ir tu viską regi jos akimis. Jos matymas labai įdomus. Kiekvienas mokslininkas mato, supranta, mąsto savaip, ir todėl vyksta moksliniai ginčai, kas ir yra labai įdomu moksle.

Daugiausia aistrų ir ginčų sukėlė jos knygos „Deivės kalba“ ir „Deivės civilizacija“. Didesnė dalis Amerikos mokslininkų jos teorijų nepriėmė. Net iki šios dienos nemažai mokslininkų žiūri į ją su pašaipą: kad jos deivių teorija tėra tik fantazija ir iliuzijos. Ne kartą pati mokslinuiose suvažiavimuose esu girdėjusi, esą M. Gimbutienės darbai buvo neblogi iki to laiko, kol jinai pradėjo kelti savo teoriją apie deivės Motinos religiją. Čia yra jų nuomonė. Kiekvienas gali turėti savo nuomonę. Jos teorija yra kontroversiška.

Pati Marija Gimbutienė buvo labai žemiška, labai moteriška, ji nesiekė, kad kiti ją „dievintų“ ar paverstų kokia nors kultine asmenybe, kaip kad iš jos galbūt bandė padaryti įvairūs moterų judėjimai Amerikoje. Aš ją mačiau kaip labai labai sunkiai dirbančią ir labai ryžtingą akademikę. Ji buvo ta archeologė, kuriai užteko mokslo žinių įrodyti, kad prieš indoeuropiečiams įsiveržiant į Europą ten egzistavo kita kultūra, taiki žemdirbių kultūra, kurioje buvo garbinama deivė Motina – Kūrėja.

ŽMONIJOS „ŠVENTUMO“ PAIEŠKOS

Amerikos moterims, ieškančioms atsvaros taško savyje, Marijos knygos suteikė tarsi kokį ramstį; štai, pasirodo, ir senovėje moterys turėjo savo šventyklų, savo dievaičių, o moteriškasis pradas buvo aukštinamas, garbinamas. Amerikoje yra užtektinai žmonių, kuriuos įtikino profesorės Deivės teorija. Todėl ją pasigavo įvairūs moterų judėjimai, beje, egzistavę ir anksčiau. Tas moterų judėjimas Amerikoje labai vingiavo: rengė dideles moterų konferencijas, steigė moterų centrus, platino naujoviškas terapijas su šokiais, ritualais, prie to prisijungė visas „raganų“ judėjimas, kuris Amerikoje yra labai įdomus, dažniausiai apibūdinamas teigiamai. Ir aš turėjau keletą studentų raganų ir raganų. Man visada buvo įdomūs išskirtiniai žmonės, nors pati jokiam judėjime niekada nedalyvavau. Bet pažįstu Amerikoje ir tokio judėjimo narių, kurie prisistato esą deivės Motinos religijos atstovais. Aš neprilyginu M. Gimbutienės deivių teorijos, kurią ji suformulavo savo knygoje, religijai. Tai – judėjimas.

O kad kiekviename žmoguje yra dievybė, – tai ne M. Gimbutienės atradimas. Apie tai visur parašyta ir pasakyta. Aš manau, kad Marija tose moteryse senovėje ir dabar įžiūri tai, kad mes visi esam Dievo kūriniai ir kad mūsų kūnas yra šventykla. Argi taip nėra? Yra taip. M. Gimbutienė archeologinių radinių dėka išvelgė, kad

„dievybės“ forma keičiasi. Ir ta visuomenė prieš indoeuropiečių invaziją į Europą buvo sėsli ir nekaringa todėl, kad svarbų vaidmenį joje vaidino moterys ir moterys deivės, kurios figūravo, pasak profesorės, įvairiais pavidalais: kaip paukštės, žuvys ir t. t. Man, pvz., visados labai patiko jos deivės Paukštės sąvoka.

Mano nuomone, visas tas deivių judėjimas tai yra „šventumo“ paieškos. „Šventumas“ yra įvairiai vaizduojamas skirtingose kultūrose. M. Gimbutienės aprašomoje matristinėje kultūroje tai galėjo būti atspindėta paukščių, žuvų, varlių pavidalais, dar kitokiais. Krikščioniškoje tradicijoje šventieji vaizduojami su nimbu virš galvos, japonų – su skėčiais, Buda vaizduojamas su liepsnos liežuviu virš galvos ir t. t. Ne kartą gyvenime man teko sutikti žmonių, kurie iš tiesų turi kažkokį neapčiuopiamą šventumą. Aš nesakau, kad matau jų auras, bet buvimas su jais man leidžia suvokti, kad pasaulis nėra tiktai paprasta kasdienybė, kad yra dar kažkas daug daugiau. Ir M. Gimbutienė tai suvokė labai įžvalgiai...

Šiai minčiai papildyti galiu pateikti faktą iš savo gyvenimo. Su vyru norėjome pamatyti visos Vakarų civilizacijos pradžią. Mes išvažiavome į kelionę, kuri turėjo trukti keturis mėnesius, bet, deja, buvo trumpesnė. Planavome pradėti nuo Anatolijos Turkijoje; pamatyti požeminius miestus, kur slėpėsi krikščionys, toliau Graikija – visa ikikrikščioniškoji era, ir baigti Portugalija. Norėjome pa-

matyti savo akimis, kaip keitėsi ir skleidėsi visa Vakarų civilizacija. Apžiūrindami archeologinius kasinėjimus, muziejus, įvairiausias senovines formas bei šiuolaikinę jų išraišką, akivaizdžiai įsitikinome, kad per visą žmonijos kultūrų dinamiką eina ryškios žmonijos „šventumo“ paieškų juostos. Pvz., tai labai stipriai pajutome Turkijoje, kur, pasak legendos, apaštalai atgabeno šv. Mergelę Mariją ir ten ji mirė. Ir aš atskirai, ir vyras atskirai, ir mes kartu labai stipriai pajutome tikrai esą šventoje vietoje. Netikintieji teigia, kad panašios vietos yra pasaulio energetikos taškai. Religingi žmonės sako, kad tai šventa vieta, nes ji pašventinta ypatingų įvykių ar apšlakstyta švento žmogaus krauju. Bet kad čia ypatinga vieta, abu su vyru ypač aiškiai pajutome. Taigi ir kalbėdami apie M. Gimbutienės deives, kurioms ji įkvėpė savo talentu gyvybės, galime kalbėti apie mūsų „šventumo“ paieškas.

VEIKIA JOS KNYGŲ DVASINIS LAUKAS

Vis dėlto man iš visų M. Gimbutienės knygų didžiausią įspūdį paliko „Baltai“. Kai ji pasirodė, tokios apimties knygos Amerikos literatūroje nebuvo. Aš buvau ką tik pradėjusi studijuoti antropologiją. Prieš išleisdama knygą M. Gimbutienė parašė ilgą laišką – komentarą į profesinį Amerikos antropologų žurnalą „American Ant-

thropologist“ [„Amerikos antropologas“]. Tame laiške ji komentavo žmonių iš kitų pasaulio kraštų atvykimo teorijas. Skaičiau tą žurnalą ir jos laišką. Tuo metu ji dar dirbo Harvarde. Mano kolegoms, kurie taip pat skaitė tą jos laišką, pasirodė labai keista, kad dar vis yra tokia sena mada kalbėt apie žmonių judėjimus, kad tebėra aptariami tie senieji žemėlapiai su rodyklėmis ir t. t. Kaip senoviška ir kaip naivu! Amerikos teoretikai to absoliučiai nepriėmė. Bet M. Gimbutienė tokį laišką parašė, ir tuomet pasirodė jos knyga apie baltus. Aš atsimenu, kiek ji man suteikė džiaugsmo. Profesorė labai išsamiai bandė atsakyti į tuos klausimus, kurie mane kankino nuo pat vaikystės. Man taip buvo malonu ir taip buvo gera, kad į tuos klausimus kažkas bando atsakyti – ką mes turime bendra su visais kitais žmonėmis pasaulyje ir kuo mes skiriamės nuo visų kitų. Pasiremdama savo puikia regimąja atmintimi, ji pamėgino pristatyti Amerikos akademikams mūsų priešistorę. Nors vėlesnės jos knygos irgi labai įdomios, bet būtent „Baltai“ man yra brangiausia.

Prisimenu, kokį jausmą aš išgyvenau jau daug vėliau, 1992 m., kai apsilankiau su savo drauge Karaliaučiuje ir atsitiktinai, to pradžioj nė neįtarus, atsidūriau ant baltų šventovės altoriaus. Gidė mus nuvežė prie apsamanojusio labai didelio akmens ir papasakojo legendą, kad velnias pametė šį akmenį. Vietovė buvo dauboje, ten buvo kūdra, kalva apaugusi senais medžiais. Mes užlipome ant

to akmens, aš atidžiai įsižiūrėjau – kur aš stoviu. Suveikė ir mano regimoji atmintis. Kai metus praleidau Švedijoje, lankiausi akmens ir žalvario amžių atkurtose gyvenvietėse. Ir kūdrą, ir ažuolais apaugusią vietą, ir daubą, ir paaukštintą vietą panašiai kaip čia – visa tai aš jau kažkur mačiau. Ir staiga suvokiu, kad stoviu ne ant „velnio akmens“, o ant švento baltų religijos akmens, ant altoriaus. Aš atsiklauptau ant keturių ir ėmiau plėsti nuo jo samanas, valyti purvą ir ieškoti aukojimo duobučių, kurios surinkdavo lietaus vandenį, atspindintį saulės šviesą, kad pagal saulės tekėjimą įvairiais metų momentais ant altoriaus galėtų būti aukojamos aukos dievams. Ir tikrai – duobučių tame akmenyje radau. Tai buvo baltų religijos altorinis akmuo, o pati vieta labai ypatinga, šventa, skirta ritualams. Manoje tai atgimė automatiškai – kur aš esu ir ką tai reiškia. Suvokimas, kad esu ant baltų altoriaus, atėjo iš kažkur...

Dabar Lietuvoje kai kas bando atkurti baltų religiją. Tai yra jau dabartinė kūryba, kuri įprasmina žmonių gyvenimą. Žmonių, kurie kuria, kurie nori kažką daryt. Jiems to reikia, jiems tai yra gražu, jie neranda pasitenkinimo ritualuose, kurie jau egzistuoja, sakykime, krikščioniškoje tradicijoje. Jie mano, kad yra kažkas gilesnio, svarbesnio, didesnio. Ir tai yra labai gražu ir gera. Norisi kalbėti pavyzdžiais.

Mano vaikai turi trečią močiutę indėnę Bee [Bi]. Tai mano draugė ir kolegė, labai garsi antropologė Amerikoje,

viena iš nedaugelio indėnų, kuri gavo išsilavinimą. Kai dirbau Kauno Vytauto Didžiojo universitete, ji buvo atvykusi skaityti paskaitų, Lietuvoje lankėsi net tris kartus. Ji iš lakotų genties, kurios nebedaug išlikę Amerikoje. Jų genties vyrai kartą per metus šoka ritualinį Saulės šokį. Jiems buvo uždrausta Amerikoje šokti tą šokį, sodino už tai į kalėjimą, nes tai labai žiaurus ritualas, bet jie vis tiek jį šoko. [Tas ritualas yra toks: besirengdami Saulės šokiui lakotai penkias dienas pasninkauja. Jie išeina kartu su šamanais į aikštę, kurios viduryje įkastas tuopos medis. Šamanai bambuko lazdele perveria kiekvienam vyrui širdies raumenį ir juostele bambuką pririša prie medžio kamieno. Tas pervėrimas yra labai skausmingas. Jie visą naktį eina ratu apie medį, ir srūva jų kraujas. Manoma, kad per kančią yra pasiekama šviesa. Jie aukoja savo aukas Saulei įsitikinę, kad ji kitą rytą nepatekės, jei jie nesusšoks šokio. Per šį šokį vyrai pajunta artimesnį ryšį su savo žmona, vaikais, gimine. Kadangi vyrams nelemta patirti gimdymo skausmų, jie per šį ritualą skausmu tarsi pasidalija su savo žmonomis. Kol vyrai šoka, prie jų prieina žmonos, vaikai, susikabina rankomis, tepasi vyrų krauju sau veidus. Vyrai visu kūnu maldauja Dievo, kad jų tautai būtų leista gyventi dar vienus metus, jie tarsi užgarantuoja savo ir savo šeimos, giminės egzistenciją dar vieniems metams.]

Nesvarbu, kiek tautos išžudyta, bet jos tęstinumas yra. Amerikiečiai tai laikė bjauriu, laukiniu šokiu, todėl drau-

dė. Pasikeitus politinei situacijai, jiems buvo leista tą religinį šokį šokti vėl. Ir tuomet indėnams nebereikėjo jo atkurti iš knygų, nes jie buvo matę, kaip tai darė jų broliai, tėvai ir seneliai. Ritualai yra ypač svarbus dalykas žmonių gyvenime. Per jį išlieka tautos tęstinumas, jis perduodamas šokiu ar gyvu žodžiu iš kartos į kartą.

Taip ir mūsų kultūroje yra išlikę nemažai baltiškų elementų, kurie iš lūpų į lūpas ar kaip kitaip buvo perduodami iš kartos į kartą. Bet aš manau, jog 100% baltų kultūros neįmanoma atkurti.

Marija Gimbutienė, pirmąkart Europą pervažiavusi dar pokaryje, vėliau atsidūrusi Amerikoje, gerai pažino ir kitų tautų kultūras. Bet geriausiai ji jautė mūsų tautos identitetą ir savo požiūrį išsamiai išdėstė veikale „Baltai“. Požiūrį į tai, kuo mes skiriamės nuo kitų.

2003 m. gegužė

Užrašė Kornelija Jankauskaitė

AKADEMINIS VARIKLIS*

Elena Bradūnaitė-Aglinskienė

Atsimenu, kai gyvenome su tėveliais Baltimorėje, pas mus atvažiavo svečių. Man tada buvo kokie penkeri šešeri metukai. Tai buvo ponija daktarė Marija Gimbutienė, jos vyras Jurgis ir jų dar nedidelė dukrytė Živilė. Ji buvo tik metais už mane vyresnė, ir man buvo toks malonumas sutikt kitą mažą mergaitę lietuvę tokio pat amžiaus. Ir tas jos vardas man toks gražus – Živilė. Visi važiavome į Vašingtoną, fotografavomės ant kažkokio tilto, o paskui jie pas mus nakvojo. Gimbutų apsilankymas man paliko didelį įspūdį; pasirodo, kad čia, Amerikoje, lietuvių esama ir kituose miestuose, kad jie ne giminės, bet vis tiek gali gražiai bendrauti (nes iki to laiko buvau mačiusi tik savo gimines, gyvenančius Baltimorėje). Bet svarbiausia, kad yra dar kita mergaitė, taip pat lietuvaitė.

* Prisiminimai užrašyti Elenai Bradūnaitei lankantis Lietuvoje 2004 m. rudenį.

Vaikystėje pradėjau domėtis archeologija. Tėvelis mums skaitydavo P. Tarasenos knygas iš Lietuvos: „Pabėgimas“ „Pelkių žiburėlių paslaptys“, „Užkeikti lobiai“. Ir vis pasakodavo apie Lietuvos piliakalnių, apie tai, kurie ten lobiai slypi; jei kas nors juos kada nors kasinės, kiek visko ten atras. Netrukus pradėjau suprasti, kas yra archeologija ir kad toje srityje galima dirbti. Tuomet pradėjau labai daug skaityti apie Kretos salos Mino kultūrą, ėmiau mąstyti, kad ir aš būsiu kaip ta ponija Marija Gimbutienė, archeologė. Vėliau perskaičiau jos knygą „Baltai“. Mane sudomino senovės baltų kultūra. Mano tėvelis Kazys Bradūnas itin domėjosi šiais dalykais, taigi archeologija, priešistorė ir istorija buvo įprastos mūsų šeimos pokalbių temos.

Baigusi gimnaziją galutinai apsisprendžiau studijuoti archeologiją ir parašiau prašymą į privatų Čikagos universitetą. Prašyme reikėjo nurodyti, kodėl pasirinkai bū-

tent tą specialybę, kas paskatino ją rinktis ir koks žmogus gyvenime padarė įtaką renkantis būtent tai, o ne ką nors kita. Tada parašiau apie M. Gimbutienę: kad ji yra tas žmogus, labiausiai lėmęs mano pasirinkimą, taip pat jos knyga „Baltai“, kad ji yra toji moteris, kuri tapo man pavyzdžiu, ką galima Amerikoje pasiekti. Tai turbūt padėjo, nes mane priėmė į universitetą, į kurį buvo labai sunku patekti.

Archeologijos paskaitose galėjau dalyvauti tik išklausiusi atitinkamą skaičių antropologijos kursų, nes archeologija buvo dėstoma Antropologijos fakultete. Antropologija labai praplėtė mano pasaulį. Tada ėmiau mąstyti, kad archeologiją gali rinktis tik labai turtingi studentai iš labai turtingų šeimų, kurie galės vėliau patys finansuoti archeologines ekspedicijas į tolimus kraštus. Supratau, kad finansiškai man ši sritis neįkandama. Čia buvo susirinkę vien turtuoliai. Archeologija tuomet liko nuošaly, o aš ėmiau plačiau domėtis antropologija, taip pat liaudies kultūra, tautosaka. Labai praplėtė mano akiratį anglų kalba pasirodžiusi M. Gimbutienės knyga „Senovinė simbolika lietuvių liaudies mene“. Dailė ir tautosaka man leido suvokti lietuvių kultūros esmę.

Baigusi antropologiją svarsčiau, ką toliau daryti. Kartą atvykęs iš Berklio universiteto profesorius paaiškino, kad studijas galima tęsti folkloro ir tautodailės srityje ir gauti magistro laipsnį Kalifornijos [UCLA] ar Berklio uni-

versitetuose. Žinojau, kad UCLA dirba M. Gimbutienė. Man tik to ir reikėjo. Ir vėl rašau laišką į UCLA universitetą, ir vėl skiltyje, kurioje klausiama, kas gali duoti rekomendaciją, nurodau M. Gimbutienės ir keletą savo profesorių pavardes. Mane priima. Parašiau ir daktarei M. Gimbutienei, kad atvažiuoju studijuoti. Nuvykusi apsigyvenau tolokai nuo universiteto. Nuėjau pas M. Gimbutienę, ji tuoj prakalbo, kad suras kur nors arčiau apsigyventi. Netrukus surado Santa Monikoje, pas lietuvių moterį. Nuo pirmų mano atvykimo dienų M. Gimbutienė ėmė bendrauti su manimi labai draugiškai ir šiltai. Tuoju pasikvietė į Topangą, o ten nuvažiavusi radau Živilę – ji man tapo tikra sesute. Aš pirmą kartą taip toli buvau išvažiavusi iš namų, jaučiausi lyg ko sunerimusi, o Marija man atstojo šiltą prieglobstį.

Atsimenu, kai atvažiavau tuo vingiuotu kanjonu pas M. Gimbutienę pirmą kartą į jos namus Topangoje, ji išėjo pasitikti manęs su nuostabia šypsena lūpose. Ta jos šypsena, ta šiluma, tas jos žmoniškumas, kuris tekėte tekėjo iš jos į kitą žmogų, mane taip sušildė, nuramino, kad išsisklaidė visos mano baimės, pasidarė labai ramu, kad ir toli nuo namų. Ir dabar tebematau jos gražų sodą ir ją, išėjusią manęs pasitikti su šypsena. Ji taip šypsodavosi, kad ir pats nejučia nusišypsodavai. Toje aplinkoje ji atrodė kaip deivė. Marija mane labai gražiai priėmė. Pasisakiau, kad nežinau, kaip bus su pinigais, nes stipendijos neturiu. Ji sako:

– Nesirūpink. Kaip tik dabar leidžiu knygą apie Senosios Europos deives ir dievus ir man reikia, kad kas padėtų taisyti korektūras. Jei kelias valandas per savaitę galėsi pasižiūrėt jas, tai tau bus užmokestis iš paskirtų knygai lėšų.

Taip pas ją metus ir dirbau. Nuvažiuodavau į Tampangą šeštadieniais ir sekmadieniais, kitomis dienomis pasėdėti prie korektūrų. Aišku, jas beskaitydama vis klausinėdavau, kas mane domindavo. Ji man beveik ištisas paskaitas išdėstydavo apie deives ir Senąją Europą. Mes labai smagiai padraugavom. Matydavau, kaip ji rimtai dirba valandų valandas. Baseiniuką sode turėjo, tai ir pasimaudydavom.

Ji visiems stengdavosi padėti. Jei tik galėdavo, jei tik surasdavo būdų. Atsimenu, atvyko iš Lietuvos rašytojas Tomas Venclova. Jos ryšių dėka jis galėjo dėstyti lietuvių kalbą Kalifornijos universitete.

Man Marija buvo tarsi akademinis variklis ir padėjo apsispręsti profesinėje srityje. Sakiau jai, kad norėčiau tapti baltų kultūros specialiste. Ji patarė, kuriuos kursus turėčiau išklaudyti, liepė būtinai lankyti profesoriaus esto J. Puhvelo indoeuropiečių mitologijos paskaitas, o ir pati dėstė baltų folklorą bei mitologiją. Aš užsirašydavau kiekvieną jos žodį, nes ji labai gražiai pateikdavo baltų kultūros interpretaciją. Jinai buvo plačiai žinoma universitete, ir ją būtų sunku įsprausti į kokius siaurus rėmus.

M. Gimbutienė buvo plataus užmojo mokslininkė ir daug kam įdomi, todėl dėstė daugelyje fakultetų.

Rašiau kursinį darbą apie lietuvių laidojimo su žirgais papročius. Ji pati man parinko daug medžiagos, nes buvo parsivežusi nemažai straipsnių iš Lietuvos. Marija man ir padėjo sulipdyti tą kursinį darbelį. Ji nuolat mane drąsindavo, kad neabejočiau pasirinkus folkloro sritį, nes buvo daug tokių, kurie kalbėjo, jog bus sunku gauti darbą, ir aš jau suabejojau dėl pasirinktos specialybės. Marija sakydavo:

– Tu niekada neklausyk tų, kurie pataria tik praktiškai galvodami, o klausyk, ką sako tavo širdis. Jeigu tau įdomu, tu nebijok, skaityk, gilinkis ir nesuk galvos. Atsiras darbų.

M. Gimbutienę labai gerbė ir kiti profesoriai. Ji buvo labai didelės erudicijos ir gerai išmanė Europos archeologiją, todėl kai kurie kolegos jai net pavydėjo.

Studijuodama UCLA, lankiau pas Mariją keletą nepriklausomų studijų seminarų. Tai tokio pobūdžio studijos, kai su pasirinktu profesorium sudarai sąrašą straipsnių, knygų, kuriuos reikia perskaityti, o paskui visa tai aptarinėji susitikus kartą per savaitę. Tokį seminarą turėjau pas M. Gimbutienę apie lietuvių liaudies meną. Su ja aptarinėdavom lietuvių liaudies meno įvaizdžius, nagrinėdavom kosminį lietuvių medį, gilindavomės į studijas, šia tema parašytas Lietuvoje. Marija buvo parsivežusi

nemažai liaudies meno albumų iš Lietuvos, noriai juos rodydavo, taip pat ji turėjo lietuviškų medinių dievukų kolekciją namuose, tad aiškindavomės, kodėl būtent tokie šventieji, o ne kitokie atsirado Lietuvoje. Ji per laiškus supažindino mane su Norbertu Vėliumi. Rašiau apie Eglę žalčių karalienę. Jis man atsiuntė papildomos medžiagos, reikalingos mano pasirinktai temai – pasakų variantų, paplitusių pas latvius, kitose Lietuvai kaimyninėse šalyse. Ir apie tai diskutuodavom su profesore. Kaskart susitikęs su Marija jausdavai, kokia ji turtinga asmenybė: ir dvasiniu požiūriu, ir inteligencijos, ir žmoniškumo. Kad ir kokiais aspektais žiūrėtum – nieko nei pridėt, nei atimt. Man daug kas pavydėjo, kad su M. Gimbutiene galiu pabendrauti asmeniškai. Sakydavo:

– *You're so lucky, you're so lucky!* (Tu tokia laiminga, tu tokia laiminga!)

Aš tikrai buvau laiminga ir iki šios dienos jaučiuosi laiminga, kad turėjau progą su ja bendrauti. Ji man buvo nuostabi mokytoja, o kartu atstojo ir šeimą Kalifornijoje. Kai mano sesuo atvažiavo manęs lankyti, Marija mudvi priėmė pas save pagyventi sodo namelyje prie baseino. Smagiai ten pagyvenom, pasimaudydamos baseine. Pas Mariją buvo lietuviška užuovėja.

Nors ir pasukau tautosakos link, bet vis dar man rūpėjo archeologija. Kai aš dėl to pasielvartaudavau, Marija atremdavo:

– Baik šią sritį, o jei kada atsiras proga, galėsi kitą pasirinkti. Išmoksi metodologijos ir tos žinios niekur neprapuls.

Vieną vasarą norėjau drauge su Marija vykti į kasinėjimus Graikijoje, bet pasitaikė kita proga važiuoti į Pensilvaniją drauge su Algimantu Kezium ir Vladu Būtėnu. Jie rengėsi vykti rinkti duomenų į pirmųjų lietuvių išėivių angliakasių kolonijas. A. Kezys pakvietė ir mane, kad užrašyčiau pasakų ir dainų. Vėl tariausi su Marija, nes labai abejoju, katrą ekspediciją rinktis. Marija patarė vykti į Pensilvaniją.

– Graikijoje bus kam kasinėti ir bus dar progų nuvykti, o į Pensilvaniją nėra žmonių, kas važiuotų tokiu reikalu. Jei tu nenuvažiuosi, tai ir niekas kitas nenuvažiuos.

Ji man patarė nuoširdžiai, aš nuvažiauju ir tikrai nesigailiu. Radom ten dainininkių ir pasakotojų, visa lietuvių išėivių senosios kartos buitės kultūra dar buvo išlikusi, aš ją aprašiau. Kai grįžau, Marija pirmoji išklausinėjo, ką parsivežiau, ką sužinojau, ir liepė nesėdėti ant dėžių, o būtinai tuo pasidalyti su kitais lietuviais, surengti paskaitą, parašyti straipsnių, viešai paskelbti informaciją. Parengiau iš tos ekspedicijos pranešimą ir Los Andželo lietuvių Šv. Kazimiero parapijoje perskaičiau. Mačiau žmonių susidomėjimą, o tuomet ir pačiai gera pasidarė.

Mane Marija visad sustiprindavo, padėdavo apsispręsti sunkią akimirką. Nežinau, ar be jos patarimo bū-

čiau pasiryžusi važiuoti į Pensilvaniją, o ir studijų metais ji kaskart ragindavo drąsiai rašyti apie lietuvių kultūrą ir imtis širdžiai artimų temų. Sakydavo:

– Visiems bus įdomu, jeigu tikėsi, kad ir tau pačiai įdomu. Įdėk darbo, netingėk, apipavidalink, ką reikia, moksliskai, kad būtų viskas pagrįsta, o neatrodytų kaip iš piršto laužta. Ir viskas bus gerai.

Ir už visa tai aš jai esu labai dėkinga. Ji kaip geroji feja, stebuklingu mostu atvėrusi man kelią. O man to labai reikėjo. Be jos paskatinimo Kalifornijos universitete gal ir nebūčiau išdrįsusi studijuoti baltų tematikos, ko gera, būčiau pasirinkusi Meloneziją ar Polineziją.

Baigusi studijas, gavau etninės liaudies kultūros specialisto vietą Vašingtone, Kongreso bibliotekoje. Ir dirbau tenai dešimtį metų. Susipažinau su Audriumi Aglinsku, užsimezgė draugystė, mes susituokėm. Taip atsidūriau Havajuose.

Vis galvodavau, kaip būtų gera, jei Marija atvyktų pas mus į Havajus. Galėčiau ją gražiai pagloboti, kaip kad ji mane kadaise globojo. Nors Marija keliavo po Havajus, bet tada dar manęs tenai nebuvo. Ji vis rašė apie deives, o kaip tik Havajuose vis dar „gyva“ ugnikalnių deivė Pėlė. Apskritai Havajuose itin gaji pagonybė, nes jie baltųjų buvo atrasti tik prieš 200 metų. Simbiozinė Havajų kultūra gražiai vienija ir senąjį tikėjimą, ir krikščioniškąją kultūrą. Deivei Pėlei prie ugnikalnio kraterio pagrindi-

nėje Havajų saloje visuomet padėta aukų: gėlių vainikų ir džino, nes šita deivė mėgsta džiną. Ryškus yra ir senosios kultūros atgimimas, mokyklose vėl pradėta mokyti vaikus gimtosios kalbos. Man atrodo, Marijai tai būtų patikę. Aš taip norėjau, kad ji atvyktų.

Kai sutikau paskutinį kartą Mariją Lietuvoje 1993 m. birželyje, jau žinojau, kad ji serga, bet dar labai gražiai atrodė. Sudėjau jai visą puokštę havajietišku gėlių: anturių, orchidėjų ir kitokių, nors tuo metu dar ne taip lengva buvo rasti jų Lietuvoje. Įteikdama gėles sakiau:

– Duodama havajietiškas gėles noriu jus pakviesti į Havajus.

Ji atsakė:

– Na, žiūrėsime, jeigu išeis, tai sutarėm.

Bet jau, aišku, nieko neišėjo. Aš jai nusiunčiau gražią, spalvotomis fotografijomis iliustruotą ir senais havajietišku dainų tekstais išrašytą knygą apie deivę Pėlę su savo įrašu, kad deivė Pėlė jos vis dar laukia Havajuose.

Beveik po pusmečio atskriejusi žinia, kad mirė Marija, man buvo labai skaudi. Per anksti išėjo. Žinau, kad dabar Topangoje šeiminkauja jos duktė Rasa, bet neįsivaizduoju Topangos be Marijos. Manau, kad Topangoje dar tebegyvena jos dvasia. Marija buvo man gyvenimo švyturys. Ir tebėra.

2004 m. spalio

Užrašė Kornelija Jankauskaitė

MOKSLININKĖS, BENDRAŽYGĖS, BIČIULĖS ATMINIMUI*

Nikolajus Merpertas

Dažniausiai prisiminimų knygoms skirti straipsniai susideda iš prisiminimų apie žmogų, palikusį ryškų gyvenimo pėdsaką artimų žmonių širdyse ir savo veiklos srityje. Ir tai natūralu. Bet kalbant apie Mariją Gimbutienę vien tik prisiminimų nepakanka. Ir negaliu kalbėti apie šį nuostabų žmogų tik būtuojų laiku. Man Marija tebėra gyva, ir mano gyvenime ji kaip ir anksčiau užima ne vien tik kolegės, bet ir artimo žmogaus, bendramintės, bičiulės vietą; moksliniai jos laimėjimai kelia didžiulę pagarbą, žadina nenuilstamą domėjimąsi, o jos žmogiškas žavesys ir dvasinis grožis – padėką Kūrėjui, padovanojusiam man susitikimą ir bendravimą su Marija.

Mūsų ryšys žemiškajame gyvenime truko 45 metus. Mes buvome beveik bendraamžiai ir maždaug vienu metu pradėjome domėtis panašiomis problemomis: archeo-

loginės informacijos analize ir jos pritaikymu mūsų tolimų protėvių materialiam ir dvasiniam gyvenimui rekonstruoti. Ypač pabrėžiu, kad jau savo mokslinės veiklos pradžioje M. Gimbutienė pasirinko būtent dvasinį – vieną iš sunkiausių – šios problematikos aspektą. Ji ėmėsi nuodugnios lietuvių genčių laidosenos papročių ir jų pomirtinio gyvenimo priešistorės periodu analizės. Šis darbas pasirodė 1946 m. Toliau M. Gimbutienės temų ratas su kiekvienais metais plėtėsi nenusakomai sparčiai, kaskart aprėpdamas svarbiausius Europos proistorės fenomenus, kurie sudaro viso mūsų kontinento raidos pagrindus. Ties jais trumpai stabtelėsi vėliau. Bet dabar dar kartą pabrėžiu, kad M. Gimbutienė niekada neišsižadėjo to kilnaus dvasinio aspekto, kuris ženklino mokslininkės kelio pradžią ir kuriam vėliau ji paskyrė savo originalias ir fundamentalias monografijas 1959, 1974, 1982, 1987, 1989, 1991 m. ir kt. tyrinėjimus. Iš esmės šiais darbais ji sukū-

* Iš rusų k. vertė Kornelija Jankauskaitė.

rė naują ir labai svarbią kryptį, savo reikšmingumu nė kiek nenusileidžiančią materialijų Europos priešistorės veiksmų nagrinėjimui. Ir visai dėsninga yra tai, jog M. Gimbutienė skyrė ypač daug dėmesio savo krašto medžiagos tyrinėjimams – laidosenai, pagoniškiems ritualams, senųjų baltų pomirtinio gyvenimo sampratai, taip pat jų protėvynės ir gyvenamų vietų nustatymui.

M. Gimbutienė nuėjo labai nelengvą ir ilgą kelią nuo bedalės emigrantės, priverstos palikti savo brangiąją Lietuvą, iki visapusiškos, itin aktyvios ir produktyvios, pelniusios didžiausią autoritetą ir pripažinimą JAV archeologės, pasaulinio masto mokslininkės. Ji inicijavo itin svarbias ir ne ką mažiau sudėtingas kompleksines programas, vienijančias archeologų, lingvistų, filologų, etnografų, psichologų, religijotyrininkų pastangas. Ir gyvenime, ir moksle Marija nebijojo rizikos, ėmėsi ypač painių, tarsi neturinčių jokio sprendimo problemų, kurias aiškindamasis ne vienas pripažintas autoritetas patyrė fiasko. Ji sąmoningai „nukreipė ugnį“ į save, siūlydama ekstremaliai diskutuotinus ir net paradoksalius panašių problemų sprendimo būdus. Daugelis tų jos būdų bei hipotezių sulaukė plataus pripažinimo, kai kurie jų sukėlė visišką atmetimo reakciją, bet turbūt nė vieno specialisto nepaliko abejingo. Ir tai yra geriausias jos darbų svarbos bei reikšmės įrodymas: visi jie tapo pagrįstais ir veiksmingais

„išaldytų“ ar naujų mokslo kryptių, tyrinėjimų impulsais. Todėl autorės vardas tvirtai ir ilgam įėjo į mokslo istoriją.

Įgijusi specialų pasirengimą ir tyrinėtojos praktikos Tiubingeno, Heidelbergo, Miuncheno ir pagaliau Harvardo universitetuose (pastarojo bendradarbė ji buvo 1950–1963 m.), M. Gimbutienė išleido monografiją „Rytų Europos priešistorė“ (1956). Aš pats tuo metu tyrinėjau šią problematiką ir tuoj pat išsiunčiau Marijai savo darbus apie Pavolgio žalvario amžių. Lygiai taip pat operatyviai gavau jos atsakymą – monografiją. Nuo to ir prasidėjo mūsų pažintis, o faktiškai ir bendradarbiavimas, tiesa, iš pradžių tik susirašinėjant.

Marijos monografija, kurioje susisteminta tūkstantis visiškai skirtingų paminklų, padarė man labai gerą įspūdį. Dėl pagrindinių eneolito ir žalvario amžiaus – kaip jau ištyrinėtų teritorijų – klausimų, taip pat ir dėl esminių dalykų aptariant visą Europą mūsų nuomonės sutapo ir mudu tapome sąjungininkais. Tai lėmė tolesnį vaisingą ir ilgametį bendradarbiavimą, ir jis, beje, neapsiribojo vien tik minėtais klausimais.

1959 m. su Marija susitikome kongrese, skirtame Europos neolitui Čekijoje ir Slovakijoje (Praha – Brno – Bratislava – Nitra), ir iškart radome bendrą kalbą. Perskaitėme labai artimus tematika ir jau suderintus pranešimus. Vėliau tokie susitikimai tapo reguliarūs (Maskva,

Sankt Peterburgas, Nica ir t. t.) ir visuomet jie buvo moksliskai vaisingi, o žmogiškai nuoširdūs.

Europos priešistorės problematika M. Gimbutienės mokslo darbuose yra centrinė. Monumentalioje 1965 m. monografijoje ji pastebimai išplėtė Europos priešistorės geografiją ir chronologiją. Leidinys aprėpė ir Rytų, ir Centrinę Europą, tapo vienu iš nuodugniausių ir visapusiškiausių šaltinių tyrinėjant itin sudėtingus, o dažnai ir labai prieštarigus procesus, vykusius šioje teritorijoje kelis tūkstantmečius. Pabrėžiu: kad ir kokia plati buvo šių tyrinėjimų apimtis, Marija rasdavo laiko ir daug vėlesnių periodų klausimams, išvelgdama jų ryšį su etnine mūsų kontinento istorija – taip radosi specialios monografijos, skirtos baltų ir slavų etnoso susidarymui.

Nuo 1963 m. iki paskutinių savo gyvenimo dienų žymios mokslininkės veikla rutuliojosi Kalifornijos universitete, kur M. Gimbutienė tapo Europos archeologijos profesore ir Kultūros istorijos muziejaus Senojo pasaulio archeologijos skyriaus kuratore. Čia ji maksimaliai ir labai plačiai išplėtojo savo veiklą. Iš esmės galima išskirti dvi pagrindines jos gvildentų klausimų kryptis: indoeuropiečių problema ir istorinis neolito bei eneolito mūsų kontinento periodas prieš indoeuropiečių įsigalėjimą, M. Gimbutienės pavadintas *Senąja Europa*. Su tuo susieti jos vaisingi, didelio masto lauko darbai tyrinėjant daugiasluoksnes neolito, eneolito ir ankstyvojo žalvario amžiaus gyvenvietes

Bosnijoje, Makedonijoje, Graikijoje, taip pat neolito periodo urvinę šventovę Pietų Italijoje.

M. Gimbutienei inicijavus ir jai vadovaujant atsirado pirmas periodinis archeolingvistinis leidinys „Journal of Indo-European Studies“. Jis tapo savotišku šios sudėtingiausios problemos nagrinėjimo koordinatoriumi; skatino tyrinėjimus ir, pasitelkdamas įvairias disciplinas, sukūrė naujovišką problemos sprendimo metodą. Mokslininkė, nuosekliai laikydamosi hipotezės, kad indoeuropiečių protėvynė yra rytinės Europos dalies stepės, savo darbuose išklė versiją dėl jų gyvenamų sričių kaip protėvynės nustatymo, taip pat aptarė etninių grupių kelius į vakarus, judėjimo etapus, indoeuropiečių įsigalėjimą visame mūsų kontinente. Ji teigė, jog priešistoriniu periodu (nuo VII a. pr. Kr. vidurio iki IV a. pr. Kr. vidurio) egzistavo specifinė ir ypač ryški civilizacija su moteriškojo prado dominante religijoje, pasaulėjautoje, psichologijoje, kultūroje ir mene. Šios civilizacijos raidą sutrikdė plūstančios į šias sritis indoeuropiečių bangos. Jos visiškai pakeitė jos socialinę ir ekonominę struktūrą, religinius įsitikinimus, politinę organizaciją, darbinę ir meninę veiklą.

Galima daug diskutuoti dėl šių hipotezių, bet, kaip jau minėjau anksčiau, tai nesumažina nei domėjimosi jomis, nei jų vertės. Jos duoda stimulą naujų kelių ir aspektų paieškai nubrėžiant Senosios Europos likimus, atskleidžia naujas tyrinėjimų perspektyvas, kviečia tolesniam archeo-

logijos „suistorinimui“ ir ragina kompleksiskai spręsti archeologines problemas neatitrūkstam nuo įvairialypių mokslinių žmogaus studijų. Ir visus šiuos neabejotinus nuopelnus mes su dėkingumu priskiriame didelei mokslininkei – Marijai Gimbutienei.

2004 m. gegužė

Maskva

MANO SUSITIKIMAI SU NUOSTABIU ŽMOGUMI IR DIDELE MOKSLININKE*

Anatolijus Martynovas

Laikas negailestingas – praėjo jau 10 metų, kai iš gyvenimo išėjo nuostabus sudėtingo likimo žmogus, viena didžiausių mūsų laikų mokslininkų, archeologė Marija Gimbutienė.

Gaila, kad mes susitikome pavėluotai, kai ji jau buvo žinoma pasaulinėje archeologijoje mokslininkė, didžiausia Europos archeologijos amerikiečių specialistė. Ilgą laiką mes buvome skirtingose „geležinės uždangos“ pusėse ir pažinojome vienas kitą tik iš darbų.

Visa tai, ką aš žinojau apie ją kaip apie mokslininkę, būtų galima suskirstyti į tris periodus: mokslininkė M. Gimbutienė iki mūsų susitikimo, mūsų susitikimai JAV ir jos atvykimas pas mus į Sibirą.

Pirmasis periodas – iki 1980 m. Aš, būdamas archeologas, žinojau apie mokslininkę M. Gimbutienę, bet

nepažinojau jos asmeniškai ir neįsivaizdavau, koks tai žmogus, išskyrus tai, kad ji yra iš Lietuvos, dirbo Austrijoje, Vokietijoje ir gyvena Amerikoje. Tuo metu ji mums buvo kito, svetimo pasaulio ir svetimo mokslo žmogus. Nors kalbant apie archeologiją toks skirstymas mažiausiai tinka.

Atmintyje išliko ryškių prisiminimų iš mūsų bendravimo su ja Amerikoje, Kalifornijoje. 1980 m. rudenį pagal TSRS ir JAV mainų programą, kai gavau Fulbright stipendiją, man nusišypsojo laimė padirbėti vieną semestrą JAV, Ilinojaus universitete: skaityti du kursus – apie Rusijos archeologiją ir Sibiro archeologiją. Aš pirmą kartą buvau kapitalistinėje šalyje ir viskas man, paprastam tarybiniam mokslininkui, buvo įdomu šiame dideliame universitete: nuoširdus sutikimas Antropologijos fakultete, kur turėjau dirbti; kultūringi, smalsūs, bet ne viską išmanantys studentai; susitikimai su mokslininkais universitete, kompiuterinis katalogas bibliotekoje; didžiu-

* Iš rusų k. vertė Kornelija Jankauskaitė.

liai prekybos centrai, sąskaita banke ir daugybė vardinių čekių knygučių, kurias man atsiuntė bankas, pagaliau – susitikimai su skirtingų emigracijos bangų rusais.

Rengdamasis vykti dirbti į JAV, maždaug žinojau, kur, kokiuose universitetuose galėtų susidomėti manim, kaip TSRS archeologijos vadovėlio autoriumi, kaip uolų piešinių ir Sibiro skitų archeologinio pasaulio specialistu.

Ilnojaus universitetas mano paskaitas pasiūlė kitiems universitetams. Gavau ir M. Gimbutienės kvietimą apsilankyti Kalifornijos Los Andželo universitete. Aš nemažai važinėjau po Ameriką. Prieš vykdamas į Los Andželą, jau lankiausi Čikagoje, Milvokyje, Providanse, kasinėjimuose prie Misisipės upės krantų.

Ir štai skrendu iš Čikagos į Kaliforniją. Dvi dienos San Franciske, paskaita Berklio universitete ir skrydis į Los Andželą. Taip norėjosi pervaziuoti autobusu Ramiojo vandenyno pakrante iki Los Andželo, bet man leido tik skristi lėktuvu. Lapkričio pabaiga, Kalifornijoje karšta. Dideliame oro uoste mane pasitinka prancūzė, Marijos aspirantė. Pati Marija tuo metu skaitė paskaitą. Ir štai mes su prancūze skubame jos mašina į Topangą, į M. Gimbutienės namus. Gamta kažkuo primena Kaukazą Sočio, Adlerio ar Suchumio rajonuose: jūra, aštriabriaunės uolos, palmės. Prancūzė ekspresyvi, ji jaudinasi, be perstojo kalba kažkokiu anglų ir prancūzų kalbų mišiniu, nė žodelio nesupranta rusiškai, o ir man ją suprasti sunku.

Mašinoje – didžiausia krūva knygų, rankraščiai, archeologijos straipsnių kopijos. Jinai griebia tai vieną, tai kitą knygą, atvertusi kažką man įrodinėja, visiškai nežiūri į kelią, paleidžia sekundeį vairą, o aš tuo metu tik ir galvoju, kada čia mes užsimušim atsitrenkę į kelio užtvartą ar uolą. Pagaliau baigėsi šis pavojingas, panašus į cirko triuką važiavimas, ir mudu su prancūze sustojome prie Marijos namų Topangoje, Los Andželo miesto prieigose.

Namas neįprastas, stovi ant kažkokio kanjono skaradžio, visiškai susiliejęs su kraštovaizdžiu, vienaaukštis, susidedantis iš kambarių anfilados, sienos suveriamos, atviros terasos ir stiklinės didelio kabineto lubos. Už namo – didelis sodas ir baseinas. Viskas gražu, originalu ir racionaliai įsilieja į gamtą. Aš patekau į neįprastą namą, bet drauge į visiškai jaukią ir man draugišką aplinką.

Mano atvykimo proga Marija sukvietė savo aspirantus, dukteris – jos, regis, trys. Gaila, kad nebeprisimenu jų vardų. Įsiminiau tik tai, kad jų visų vardai buvo lietuviški. O ir Marija nuolatos pabrėždavo: „Aš Marija, o ne Meri, kaip priimta sakyti Amerikoje.“ Visiems buvo įdomu pabendrauti su tarybiniu mokslininku. Kalbėjome apie Europos, Amerikos archeologiją, aptarinėjome publikacijas. Man padovanojo nemažai straipsnių, rotoprintu atspausėtų būsimų knygų. Marija įteikė kompiuteriu surinktas kai kurias dalis iš savo kapitalinio darbo apie Europos neolitą ir žalvario amžių. Ši mil-

žiniška jos knyga apie Europos archeologiją pasirodė vėliau, 1991 m.

Vakarėlis pagal amerikietiškus standartus su vynu, alum, sumuštiniais, vaisiais vyko jos namų svetainėje. Visą vainikavo tradicinis keptas kalakutas. Marija turėjo didelį šunį, ir – sprendžiant iš viso jo elgesio salone bei virtuvėje – jis tvirtu savo šunišku įsitikinimu jautėsi esąs visų šių namų šeimininkas. Rytą pamatėme, kad šuo sudorojo visą likusią nemažą mūsų vakarykščio kalakuto dalį. Atviroje verandoje valgėme kiaušinienę, vaisių salotas ir gėrėme kavą.

Gyvendamas tuos visus mėnesius Amerikoje aš nemažai bendravau su amerikiečiais ir susidariau apibendrintą amerikiečio įvaizdį. Nors Marija ganėtinai ilgai gyveno Amerikoje, jos nepriskirčiau prie amerikiečių tėpės; ji nebuvo amerikietė nei pagal savo gyvenimo būdą, nei pagal elgseną, nei pagal mąstymą.

Lietuvos, jos diasporos dvasia lydėjo mus ir vėliau, kai po keleto dienų išvykome į Marijos vasarnamį Kalifornijos dykumoje. Pakeliui užvažiavome į kažkokią gyvenvietę, kur gyveno lietuvių. Jų likimai, žinoma, buvo labai skirtingi, nes jie emigravo skirtingu laiku. Aš to nesiaiškinau. Mane stebino kas kita – kaip nuoširdžiai pagarbiai jie bendravo su Marija. Jautėi, kad jinai šiems žmonėms, atitrūkusiems nuo tėvynės, yra patarėja, užtarėja, galbūt daug kam iš jų yra padėjusi – man kažkodėl taip pasirodė.

Įsiminė namas su žemomis lubomis, iš plytų sumūryta krosnis, kokių jau nebepamatysi Amerikoje, malkos, ūkiui pritaikytas kiemas, pagyvenę vyrai – viskas atrodė panašiai, kaip kadais galėjo būti Lietuvoje ar Rusijoje. Visi susidomėję, klausinėja: „Kaip ten?“, t. y. TSRS; koks gyvenimas, parduotuvės, drabužiai, ko mokomasi mokykloje. Su nuostaba klausosi, ką pasakojau: kad mokykloje per literatūros pamokas nagrinėjama V. Lacio kūryba, o D. Banionis – liaudies artistas. Didelėje keptuvėje ant viryklės buvo iškepta kiaušinienė, ir visi drauge ją valgėme, gėrėme arbatą. Šio susitikimo pabaigoje visi nusifotografavome mano tėvynėje pagamintu fotoaparatu „Zenit“. Vienas pagyvenęs lietuvis juo labai susidomėjo ir paklausė, kur jis padarytas, kur pirktas. Atsakiau, kad tai paprastas tarybinis aparatas. Jis nepatikėjo ir ėmė įtikinėti, kad aparatas tikriausiai vokiškas, nes ant jo užrašas lotyniškais raidėmis „Zenit“.

Visą parą mes praleidome Marijos vasarnamyje. Šalia jos namo mobiliame namelyje gyveno indėnai, aptarnaujantys šią vasarvietę. Man susidarė įspūdis, kad Marija čia lankosi retai. Marijai priklausė didelis žemės plotas, kuriame buvo pasodinta jaunų medžių ir įtaisyta automatinė laistymo įranga. Prie kiekvieno medelio – vamzdelis, iš kurio kas tam tikrą laiko tarpą išsilieja vandens porcija. Kitaip niekas čia neaugtų – dykuma.

Važiuojam atgalios. Visiškai tuščias, tiesus kaip strėlė kelias. Aš pasakojau apie savo gyvenimą Sibire. Kalbamės

rusiškai. Pasakoju apie savo šeimą, vaikus. Kai pasakau, kad ir aš turiu mašiną, jiniai man pasiūlo persėsti prie automobilio vairo. Darau tai su malonumu, nors automobilis su vieninteliu stabdžio pedalu. Sustojame prie pakelės parduotuvėlės. Nusiperkame didelę apelsinų dėžę, dar kažko, vyno ir važiuojame į Topangą.

Iš Marijos dukterų įsiminiau vyriausiąją. Ji truputį kalbėjo rusiškai, vežiojo mane po Los Andželą, rodė miestą. Su ja apžiūrinėjom Holivudą, vaikštinėjome kino žvaigždžių šaligatviu. Ji man parodė kino žvaigždžių ir turtingiausių planetos žmonių, išvytų iš savo šalių, vilas. Pravažiavome pro pastatus, kuriuose gyveno nuverstas Irano šachinšachas Reza Pechlevis. Holivudo kino teatrai – tai, ko gera, vienintelė vieta JAV, kur prie bilietų kasų driekiasi eilės žmonių, trokštančių pamatyti Holivudo kompanijų produkciją.

Vieną dieną didelėje universiteto konferencijų salėje skaičiau paskaitą. Supratau, kad ten dalyvavo įvairių fakultetų ir skirtingų kursų studentai. Labai daug afrikietiškos kilmės amerikiečių. Iš viso apie 300–350 žmonių. Marija pristatė mane auditorijai, ir prasidėjo mano kanlynė. Turėjau skaityti padedamas vertėjo, kuris prisistatė esąs aukščiausios kvalifikacijos specialistas ir verčias pažodžiui. Sunku buvo todėl, kad neišklausydamas sakinio iki galo jis viską vertė tuojau pat. O paskui susirinkusieji apipylė mane klausimais, tarp jų ir politiniais, ir provokuojamais. Čia Marija man iš tiesų labai pagelbėjo.

Kai iš Amerikos grįžau į Kemerovą, mudu susirašinėjome. Kviečiau Mariją atvykti į Kemerovo universitetą paskaityti paskaitų apie Europos archeologiją. Tik prieš keletą metų mano pastangomis buvo įkurta Archeologijos katedra. Tokia galimybė atsirado 1981 m. Pavasario semestrą ji dirbo Vilniaus universitete. Susirašinėjimas su Vilniaus universitetu buvo ilgas ir kankinamas procesas. Norint jai atvykti pas mus į Sibirą dešimčiai dienų, viską turėjome derinti su KGB, Vilniaus universitetu. Gausybė telefono skambučių, telegramų, laiškų. Jau atskridusi pas mus, ji neslėpė savo nuoskaudos ir pykčio ant Lietuvos valdžios, nuo kurios ir priklausė jos atvykimas į Sibirą; skundėsi, kad jai buvo sunku gauti leidimą net į Kauną, kur palaidota jos mama ir kur norėjo pastatyti jai paminklą.

Ir štai pagaliau profesorė M. Gimbutienė Kemerove. Mes su žmona Galina Semionovna, taip pat archeologe, sutinkam ją oro uoste, vežam į viešbutį, o vakarieniaujame mūsų namuose. Kitą dieną – susitikimas katedroje, paskaitos, išvykos po miestą, darbas su archeologinėmis kolekcijomis. Jos atvykimui parengėme labai gerą programą. Mums pavyko gauti Vizų skyriaus leidimą aplankyti archeologinių kasinėjimų vietas Sibire.

Kelionė prasidėjo gegužės 9 d. Visur buvo švenčiama Pergalės diena, o mes išvykome toli į apskrities šiaurę, beveik už 300 km nuo Kemerovo. Kelias Sibiro taiga

driekėsi iki Marijinsko miesto, o paskui dar 70 km iki rajoninio centro Tysulio ir gražaus ežero Berčikulio, kur buvo kosmonauto Leonovo vila. Vila dviejų aukštų, su poilsio kambariais, biliardo ir banketų salėmis. Ramu, tylu, pirmapradė gamta. Leonovas kilęs iš šitų vietų, netoli kaimelis Listvenka, įžymaus kosmonauto gimtinė. Jis pats su žmona ir su mažomis dukrelėmis kaip tik tuo metu ilsėjosi savo viloje, aplankė mus senovinės gyvenvietės kasinėjimų vietoje ir pakvietė į svečius. Čia, šalia Berčikulio ežero, buvo kasinėjamos net kelios senovinės gyvenvietės; vienos jų datuotinos žalvario amžiumi, kitos – skitų epocha, t. y. ankstyvuju geležies amžiumi, VII–II a. pr. Kr. Buvo čia ir viduramžių paminklų. Šalia, iš žemių supilti, stūkso dideli tagarų kultūros pilkapiai, išlikę nuo I tūkst. pr. Kr. Mes aprodėme Marijai visas archeologines radimvietes, pasivažinėjome po rajoną, apžiūrėjome pilkapius prie Barandato, Tysulio, Kaičako gyvenviečių ir kitur.

Marija – pasaulinio garso mokslininkė, pasiekusi aukščiausią savo srities profesionalizmą – buvo labai paprasta, lengvai bendraujanti su žmonėmis. Juste jutom, kad ji patenkinta, kad jai gera, įdomu, nes ji niekada iki tol nėra buvusi tokioje Rusijos glūdumoje. Be to, Marija tikriausiai žinojo, jog Kemerovas yra uždaras miestas užsieniečiams. Netoli Tomskas – taip pat uždaras miestas. Mes jai atsidėkojome tuo pačiu – draugiškumu, tačiau šalia to de-

likačiai stengėmės neperžengti ribų, nesibrauti į sudėtingo jos gyvenimo peripetijas. Apie jas žinojome tik paviršutiniškai, tik tai, ką ji pati mums buvo pasakojusi: vyras, kuris, iš visko sprendžiant, negyveno kartu, mergaitės ir jų draugai. Ji vis prisimindavo savo mažąją, kurią mačiau tik vieną kartą. Jos jauniausiajai dukrai, pamenu, nepadariau jokio įspūdžio – ji nemokėjo nė žodelio rusiškai, o aš – lietuviškai. Tikriausiai ji tapo šimtaprocentine amerikiete. Marija labiau už viską stebėjosi gyvenimu ir tvarka Tarybų Lietuvoje: tai, kad jai niekur nebuvo leista važinėti, kad ją apgauldinėjo. Ji pasakojo, kad užsakė paminklą savo mamai, užmokėjo pinigus, o niekas nieko nepadare. Ją stebino tuščios parduotuvės ir nesuvokiama visa ko įsigijimo sistema. Mums, patiems gyvenantiems bolševikinės sistemos, jau artėjančios į savo baigtį, sąlygomis, ši jos nuostaba buvo suprantama. Įsiminė tokia jos frazė: „Kažin kodėl taip yra – visi dirba, gamina, parduotuvėse nieko nėra, o namuose pas žmones visko pilna. Kas per gyvenimas?“

Gaila, kad ir dabar aš nedaug ką nežinau apie ją. Per vieną kelionę tuomet, kai jau pamatė Sibirą, ji man užsiminė, kad tais metais, kai Lietuva buvo prijungta prie TSRS, ji įstojo į Vilniaus universitetą; o kai Lietuvą okupavo vokiečiai, tuomet paskaitos studentams iki 1943 m. neretai vykdavo universiteto profesorių namuose, nes universiteto patalpų niekas nekūrendavo. O paskui buvo Vokietija, Austrija, Vienos, Insbruko ir Tiubingeno univer-

sitetai. Nuo 1950 m. jinais – didžiausio Amerikoje Harvardo universiteto lektorė.

Per šią kelionę automobiliu po Sibirą buvo keletas momentų, kuriuos vertėtų paminėti. Mano žmona Galina Semionovna ir Marija buvo vienintelės moterys mūsų kelionėje. Kelionė truko penkias valandas. O kas lankėsi Rusijoje, gerai žino apgailėtiną mūsų viešųjų tualetų būklę: sukrypusios medinės būdelės su išplėstomis lentomis, dažniausiai be durų ir krūvomis dvokiančių ekskrementų. O ten, kur mes važiuojame, iš viso nei kavinių, nei tualetų tada nebuvo. Su maistu paprasčiau; mes jau pripratome viską imtis su savimi, o štai tualetų klausimą nesyk aptarinėjome net apskrityje. Ką daryti? Šįsyk sprendimą kažkokiu būdu surado mano žmona; paprasčiausiai jos kažkur nueidavo ir tik joms žinomą būdu išspręsdavo šią problemą, kuri, gėda prisiminti, lydėjo mus visą kelią ir dar dabar tebėra opi rusų gyvenime. Nežinau, gal šį bruožą mes paveldėjome iš savo klajoklių protėvių, kurie neturėjo laiko įrenginėti savo buities ilgam, o susitapatinimas su aplinka visais ūkiniais ir buitiniais aspektais iki visiško natūralaus susiliejiimo su pačia gamta išlieka akivaizdus.

Norėčiau paminėti dar vieną įsimintiną epizodą. Tame rajone, po kurį keliavome, praeityje būta Sibiro tremtinių lagerių. Dauguma jų jau atgyveno savo ir iki to laiko buvo išformuoti. Juose kalėjo visų Tarybų Sąjungos tautų atstovai, taip pat lietuviai, latviai, estai, deportuoti užgro-

bus Pabaltijo valstybes 1939 m. ir vėliau, 1945 m. Tai visiems gerai žinoma. Pažinojau austrą, archeologą iš Vienos J. Bauchniką, antifašistą, kuris išsėdėjo Marijinsko lageryje 20 metų ir paskui čia, Marijinske, pasiliko gyventi.

Ir štai mes su Marija atvažiuojame į kalnus, į Kijos upės aukštupį, prie Makarako kaimelio. Gražiausios vietos, žmogaus nepaliesta gamta, čia pat kriokliai, kalnai. Išlipam iš mašinos, ir prie Marijos, pasiramščiuodama lazdele, prieina labai skurdžiai apsirengusi, avinti guminiiais kaliošais moteris. Pradedą kalbą rusiškai, paskui jau šneka lietuviškai, staiga ima bučiuoti Marijai rankas tarsi iš kažkokios ypatingos pagarbos. Keletą minučių jos taip stovėjo ir kalbėjosi. Mes kažkodėl nepaklausėm Marijos apie šį susitikimą, bet manau, kad toji moteris tikriausiai buvo girdėjusi apie M. Gimbutienę, žinojo, kad ji turi atvykti į šį Dievo ir žmonių užmirštą kampelį. Tai nebuvo atsitiktinis susitikimas. Toji moteris laukė Marijos. Iš šito tik akimirka trukusio jiedviejų pasimatymo galėjai suvokti, kokiu simboliu daugeliui lietuvių, gyvenančių Rusijoje, JAV ir Lietuvoje, buvo tapusi ši moteris – lietuvė, pasaulinio garso mokslininkė profesorė Marija Gimbutienė.

Kelionės, kurios tikslas buvo aplankyti archeologinius paminklus, pabaigoje prie Sibiro upės Kijos krioklių mūsų draugai iš Tysulio rajono surengė pikniką ant upės kranto: mėgavomės kvapnia žuviene, keptu kurtiniu, bruknėmis, grybais ir kitomis gamtos dovanomis. Mūsų ten bu-

vo nemažai: rajono vadovybė, valstybinio pramoninio ūkio direktorius Valentinas Romanovičius Antipčenko ir, be abejo, rajono KGB atstovas. Jis ėjo tarnybines pareigas. Klausimas – ko jam čia prisireikė, kur tik gamta, mes ir daugiau nieko? Visų nuotaika buvo gera, o ypač Marijos. Ji savo akimis pamatė tą archeologiją, kuri jai buvo neprieinama.

Tais laikais mes skirstėme archeologiją į tarybinę ir netarybinę. Žinoma, taikyti tokius kriterijus mokslui, kurio tyrinėjimų objektas yra praeitis, kai dar nebuvo jokių politinių sistemų ir sienų tarp valstybių – visiškai nesusipratinimas. Sienos tarp etnosų egzistavo, bet jos nusistovėdavo savaime, pagal gamtines zonas. Marija tai bandė pagrįsti Europos medžiaga, kartu puikiai suvokdama, kad Eurazija yra vienalytė; senovėje ji buvo kaip vientisas kontinentas, kurio istorija žalvario ir ankstyvojo geležies amžiuje formavosi makroekologiniu principu. Miškingoji Eurazija – milžiniška stepių juosta – yra nusidriekusi keletą tūkstančių kilometrų nuo Dunojaus iki Centrinės Azijos, o jos viduje egzistuoja atskiros mikrozonos ir kiekviena turi savo gamybos kryptis, savo kultūros tradicijas. Marija tai suprato, studijavo globalinius procesus ir konkrečias senovinės kultūros apraiškas, siejamas su mikroekologinėmis Balkanų, Pietų ir Rytų Europos sąlygomis. Kaip mokslininkė, ji tai darė puikiai, gal net kiek aplenkdamą laiką. Ji tiesė savo kelią moksle, nesilaikydama formaliojo metodologijos principo, kuris išskiria atskiras archeologines kultūras pagal formalius požymius; ji

ėjo savo keliu, pasiremddama naujais archeologijos rekonstravimo metodais, kreipdama dėmesį į gamtines sąlygas, kurios ir sudaro istorinės raidos pamatą. M. Gimbutienės XX a. 6 dešimt. archeologiniai darbai, paremti Makedonijos bei Tesalijos tyrinėjimais, taip pat jos 7 dešimt. tyrinėjimai Italijoje, Jugoslavijoje, Rumunijoje, Vengrijoje bei kitose Europos šalyse, archeologijos problemas gvildenančios publikacijos, 20 knygų, apie 200 straipsnių nepaneigiamai praturtino pasaulinę archeologiją. Dar 1977 m. buvo išspausdintas M. Gimbutienės darbas apie gyvulių augintojų etapo pradžią Eurazijos stepėse. Ji tyrinėjo istorinius procesus, vykusius Eurazijos stepėse žalvario amžiuje, indoeuropiečių etnoso bei kultūros problemas, etnogenezės klausimus ir apie tai rašė savo veikaluose.

M. Gimbutienė, būdama didžiausia Europos archeologijos amerikiečių specialistė, tyrinėjo Europos archeologijos procesus nuo maisto rinkėjų periodo iki gamybinio ūkio atsiradimo. 1963 m. ji tapo Kalifornijos Los Andželo universiteto Europos ir indoeuropiečių archeologijos sričių profesore.

Archeologiniai paminklai ir kasinėjimų medžiaga ją domino ne patys savaime, bet kaip istorinėms rekonstrukcijoms ir išvadoms būtinas pagrindas. 1971 m. Niujorke ir Londone buvo išleista jos knyga „Slavai“ anglų kalba. Tai plati istorinė slavų etnogenezės drobė, sukurta remiantis archeologine medžiaga. Joje parodomas protoslavų susida-

rymo iš indoeuropiečių protėvynės eneolito epochoje vaizdas, atskleidžiamas ryšys su iraniečių, frakų, baltų, germanų etnosais. Veikale panaudoti tarybinių archeologų – J. Kucharenkos, I. Liapuškino, B. Rybakovo, V. Sedovo, P. Tretjakovo ir kt. – darbai. Jos knygoje atgyja negyvi archeologiniai duomenys, prabyla nebylūs faktai, išryškindami vieną sudėtingiausių istorinių Europos procesų, o juos iliustruoja daugybė žemėlapių.

1991 m. gavau iš M. Gimbutienės dovanų labai prašmatnią jos 530 puslapių knygą „Deivės civilizacija: Senosios Europos pasaulis“, išleistą San Franciske.

Šią knygą labai vertinu, kaip ir dauguma archeologų. Tai ilgamečio mokslininkės archeologės darbo rezultatas: jos įnašas į mokslą, jos apmąstymai apie globalinius istorinius procesus. Šiame fundamentaliame veikale apibendrinta gausybė archeologinės Europos medžiagos nuo neolito – t. y. pasaulinių istorinių procesų, padariusių turbūt didžiausią žmonijos istorijoje revoliuciją – pradžios; nuo maisto rinkėjų periodo iki gamybinio ūkio atsiradimo. Šis procesas, kurio vaisiais iki šiol minta visa žmonija, prasidėjo neolite. Pirmas į tai dėmesį atkreipė anglų archeologas V. Gordonas Childe'as [V. Gordonas Čaildas], tyrinėdamas Artimuosius Rytus. M. Gimbutienė žengė dar vieną žingsnį – ji ištyrinėjo šį procesą Pietų ir Centrinėje Europoje. Atskleidė šio proceso sudėtingumą, jo mozaikiškumą, ryšį su natūralia aplinka.

M. Gimbutienė, be abejonės, yra planetos masto mokslininkė. Žinoma, genetiškai ji buvo susijusi su Lietuva, kur prabėgo jos jaunystė, kur jos protėvių kapai, o Marijos namuose Topangoje ant sienos kabojo aliejumi tapytas jos motinos portretas. Bet likimas taip patvarkė, kad Marija Gimbutienė priklausė visiems: Lietuvai, kur ji gimė, Austrijai ir Vokietijai, kur dirbo, Rusijai, kur buvo atvykusi tris kartus (1968, 1970, 1981 m.) ir, žinoma, Amerikai, kur ji atskleidė kaip pasaulinės reikšmės archeologė ir kur parašė bei išspausdino beveik visus savo mokslinius darbus, be kurių neįsivaizduojamas pasaulinis archeologijos mokslas.

2004 05 21

Kemerovas

Literatūra:

1. M. Gimbutas, „The First Wave of Eurasian Steppe Pastoralists into Copper Age Europe“ [„Pirmasis Eurazijos stepių piemenų atplūdis į žalvario amžiaus Europą“], *The Journal of Indo-European Studies*, 4. 2, 1977, p. 277–339.
2. M. Gimbutas, *The Beginning of the Bronze Age in Europe and the Indo-European Studies (Žalvario amžiaus pradžia Europoje ir indoeuropiečių studijos)*, 1. 2, 1973, p. 163–215; „The Three Waves of the Steppe People into East and Central Europe“ („Trys stepių gyventojų bangos į Rytų ir Centrinę Europą“), *Archiv Suisses d'Anthropologie Generale* 43. 2, 1979, p. 113–137.
3. M. Gimbutas, *The Slavs (Slavai)*, New York, Washington. Frederick A. Prager; London: Thames and Hudson, 1971.
4. M. Gimbutas, *The Civilization of the Goddess: The World of Old Europe (Deivės civilizacija: Senosios Europos pasaulis)*, San Francisko, 1991.

MARIJA – SANTARIETĖ*

Vytautas Vepštas

Susikūrus „Santaros“ organizacijai, kartu su dar keletu žinomų išeivių Marija Gimbutienė jau 1957 m. buvo išrinkta Garbės nare. Garbės nariais buvo renkami pasižymėję mokslininkai ir menininkai, tarp jų: istorikas Vincas Trumpa, poetas Jonas Mekas, prozininkas Marius Katiliškis ir kt., o kiek vėliau – Algirdas Julius Greimas, Algirdas Landsbergis, Antanas Škėma.

Tuo metu visi dar buvome studentai, nevedę ir visiems labai norėjosi veikti: išeivijoje gyvenant, vėl suartėti su Lietuva, studijuoti jos problemas, kurti jos ateitį, pasak Vytauto Kavolio.

„Santaros“ ištakos yra JAV lietuvių studentų sąjunga, įsikūrusi 1951 m. Niujorke. Joje išsiskyrė dvi grupės: ateitininkai ir nepriklausomieji. Pastarieji bandė gvildinti klausimą – ką reikėtų veikti, turint galvoje ilgesnę perspektyvą, ko reikia lietuvių išeivių visuomenei.

* Prisiminimai užrašyti Vytautui Vepštui lankantis Lietuvoje.

„Santara“ buvo įsteigta 1954 m. Juozo Bačiūno Tabor Farmoje, esančioje netoli Čikagos, Nepriklausomų studentų sąjūdžio suvažiavime, kai nuspręsta persiorganizuoti į Lietuvių studentų „Santarą“. Ši organizacija buvo už pažangą, už laisvę, už demokratiją, o svarbiausia – už pagarbą žmogui. Romas J. Misiūnas leidinio, skirto „Santaros“ dvidešimt penkerių metų jubiliejui, pratarinėje labai tiksliai apibūdina jos atsiradimo priežastis: „Santara mūsų tarpe išsivystė kaip bendravimo plotmė išeivijoje tiems, kurie negalėjo ar nenorėjo pritapti nei prie intelektualiai aptingusios ankstyvosios išeivijos, nei prie naujosios, kurios būdingu požymiu yra tapęs laikysenos ir veikimo konservatyvumas, iš praeities atsineštas ir čia dar sustangrėjęs.“**

Tai organizacija be organizacijos: nebuvo nei jokių sąrašų, nei nario mokesčio. Taip pat tai neideologinė orga-

** *Santara-Šviesa. 25 metų sukaktuvinis leidinys*, Chicago: M. Morkūno spaustuvė, 1979.

nizacija: ji nereikalavo, kad visi jos nariai priimtų vieną kurią filosofiją ir mąstymo sistemą. „Santaros“ dvasia buvo V. Kavolis. Nuo įsikūrimo pradžios joje dalyvavo J. Šmulskytis, Z. Rekašius, V. Adamkus (tuo metu V. Adamkavičius), R. Mieželis ir kt.

J. Bačiūnas savo kurortinę vietą su golfo laukais pasiūlė mūsų suvažiavimams. Ji vadinosi Tabor Farma. Ten, oficialiai uždarius sezoną, galėjome gyventi už nedidelį mokestį: rengti seminarus, muzikos bei poezijos vakarus, vaidinti spektaklius, vakarais susikurti laužą. Tabor Farma vėliau perėjo Valdo Adamkavičiaus nuosavybėn.

Jau pačioje pradžioje buvo svarstyta, ką kviesti į suvažiavimus, kokias temas gvildinti. Šios organizacijos tikslai – daugiausia kultūriniai. Pasiūlyta vyresnių, jau gerai žinomų žmonių pavardės, tarp jų ir M. Gimbutienės. Ji buvo Kalifornijos universiteto profesorė nuo 1963 m.

M. Gimbutienė čia lankėsi su pranešimais keletą kartų, visad mielai sutikdama atvažiuoti, nes nuoširdžiai jautėsi esanti viso to dalis. Ji buvo gerokai už mus vyresnė, bet labai mėgo bendrauti su jaunesniais žmonėmis: ir su moterimis, ir su vyrais. Buvo be galo draugiška ir labai visiems maloni. M. Gimbutienė buvo šiltas žmogus, labai įdomus. Pirmą kartą ji skaitė „Santaroje“ pranešimą 1963 m. 1964 m., be lietuvių programos dalyvių, kur skaitė pranešimus M. Gimbutienė, Kostas Ostrauskas, Bronius Vaškevičius ir kt., kalbėjo ir savo poeziją dviejuose literatūros

vakaruose skaitė ir Czesławas Miłoszas, dabar jau Nobelio premijos laureatas.

M. Gimbutienė buvo liberalių pažiūrų. Ji patraukli tuo, kad buvo ne siauros specialybės mokslininkė; turėjo platų akiratį ir žiūrėjo į savo pasirinktą sritį iš labai giminų perspektyvų: istorijos, archeologijos, mitologijos. Būtent tai jos pranešimuose mus labai žavėjo.

Gerai prisimenu, kaip ji vieną sekmadienio rytmetį pradėjo paskaitą. Mes susėdę paskaitų salėje – apdailintoje daržinėje. Saulė šviečia pro langą. Ateina Marija su savo ilga suknia iš vieno medžiagos gabalo, atrodančia lyg toga, ištiesia plačiai rankas į abi šalis pasisveikindama. Tuo metu saulės spindulys krenta tiesiai jai į krūtinę.

Ji iš tiesų atrodė lyg deivė. Ir labai užburiamai mokėjo kalbėti. Jai duodavo iškiliausią vietą paskaitose, sekmadienio rytmetį, paskui jau važiuodavome namo.

J. Mekas įvairiomis progomis dažnai spontaniškai filmuodavo. Gerai įsiminė vieno jo filmo kadras, kur pasirodo M. Gimbutienė. Ji ateina iš kažkur toli, ištiesusi į abi puses rankas, tarytum kažką sveikindama ar norėdama apkabinti. Tas jos plačiai ištiestų rankų gestas, toks labai šiltas, kažkaip itin įstrigo atmintin.

Mūsų netoleravo aršūs katalikai, nors „Santaros“ suvažiavimuose nesiekė dalyvavo ir katalikiškų pažiūrų poetai Kazys Bradūnas, Alfonsas Nyka-Niliūnas, filosofas Juozas Girnius. Gavom komunarų pravardę. Inteligen-

tiškoji lietuvių visuomenės dalis niekada taip nemanė, mus palaikė, nes iš tiesų mes niekada tokie ir nebuvo.

„Santara“ rengdavo ne tik paskaitas, bet ir poezijos vakarus, spektaklius. Toje daržinėje nesyk buvo vaidinami A. Škėmos veikalai. Konferencija prasidėdavo antradienį ir vykdavo iki sekmadienio. Paskaitos nuo devintos valandos ryto su pertraukomis trukdavo iki penktos valandos vakaro. Vakaraus vykdavo literatūros skaitymai, filmų peržiūros, teatro bei muzikos renginiai. Visi suvažia-vusieji, nors ir pavargę nuo vakarinių linksmybių, kitą rytą vėl atėdavo. Jei atsirasdavo tokių, kurie nenorėdavo eiti, mes, būdavo, ir aš pats, prieš devynias braudavomės į jų kabinas [nedidelius stovyklinius namelius] net nesibeldami, jei dar kuris miega – šliūkšt puodelį vandens į lovą. Galit naktimis baliavot, bet paskaitų nepraleiskit!

„Santara“ vykdavo kartą per metus. Mūsų organizacija buvo iniciatorė 1956 m. rengiant Lietuvių jaunimo peticiją, ją pasirašė 40 000 žmonių. Peticija buvo įteikta JAV viceprezidentui R. Nixonui [R. Niksonui] prašant pagalbos Lietuvai ir Sibiran ištremtiesiems. Projekto sumanytojas – V. Adamkavičius. Jis vadovavo akcijai, kurioje dalyvavo ir visos kitos jaunimo organizacijos, remiamos visuomenės. Tai buvo pirmoji politinė tokio plataus masto akcija, surengta pokarinės lietuvių išeivijos jaunuomenės.

Mes įsteigėme lietuviškų knygų leidybos fondą, jam vadovavo poetas Algimantas Mackus. Tai buvo jo idėja.

Beje, su profesore M. Gimbutiene jie buvo labai geri, labai artimi bičiuliai. Stengėmės pritraukti ne trečiaeilius rašytojus ar mokslininkus, o pačius geriausius, pačius originaliausius. Juk karo metais beveik visa inteligentija, tarp jų ir rašytojai, atsidūrė užsienyje. Taigi mūsų tikslas buvo palaikyti lietuvišką intelektualų veiklą svetur. Juk niekas jau nebekalbėjo tuo metu, ar Lietuva bus laisva. Lietuvoje buvo juodžiausios okupacijos metai. Lietuviškos komercinės leidyklos Amerikoje leido beveik vien romanus lengvesniam pasiskaitymui, o poezijai, dramaturgijai, esė rinkai buvo per maža, kad apsimokėtų leisti; nors būta ir to. Pirmiausia išspausdinome pirmąją K. Ost-rausko dramą „Kanarėlė“, taip pat A. Mackaus poeziją, J. Meko „Gėlių kalbėjimą“, Algirdo Landsbergio „Penkis stulpus turgaus aikštėje“ ir kt., nors ir mažu, tik 300–400 egzempliorių tiražu. Tai buvo ne pelno siekianti organizacija, visi dirbom savanoriškai ir su dideliu entuziazmu. Visus leidybos dalykus sprendė A. Mackus. Jam žuvus, po metų leidyklą pavadino jo vardu.

M. Gimbutienė buvo išleidusi knygų anglų kalba Anglijos ir Amerikos leidyklose, nes ji sugebėjo išsikovoti sau vardą. Profesorė buvo ganėtinai kovinga, nes tik tokiu būdu galėjo gauti visus tuos universiteto *Grants*, įvairias stipendijas archeologiniams kasinėjimams Pietų ir Rytų Europoje. Juk jos tyrinėjimams reikėdavo šimtų tūkstančių dolerių. Ir jinai tuos pinigus gaudavo.

Akademiniuose sluoksniuose buvo gajus toks posakis: „Publish or perish“ – „Spausdinkis arba pražūk.“ Tai reiškia, kad kasmet profesoriai turėdavo atsiskaityti tiesiog kilogramais intelektualinio produkto. Amerikoje šiuo požiūriu buvo ir tebėra labai griežta sistema. Taigi spausdintis reikėdavo kuo daugiau. M. Gimbutienės straipsnius publikuodavo „Aidai“, nors ir katalikiškos pakraipos žurnalas, 1959 m. V. Kavolio iniciatyva įsteigti „Metmenys“. Ir mes jos straipsnius noriai priimdavome ir spausdindavome, o kopijas siūsdavome jai, kad surinktų reikiamą kiekį kilogramų rašinių universiteto ataskaitai.

Atvykusi į Čikagą, M. Gimbutienė keletą kartų sveičavosi mūsų namuose. Turėjo pasirodyti jos knyga „Goddesses and Gods of Old Europe“. Mokslininkė minėjo, kad pirmasis leidėjas ją privertė knygos vardą pakeisti į „Gods and Goddesses of Old Europe“ – t. y. pirma eina *dievai* pavadinime, o paskui *deivės*, o Marija norėjusi priešingai. Tačiau leidėjas niekaip nesutiko. Bet paskui, ko gera, profesorė nesigailėjo – kai knyga išpopuliarėjo ir buvo pakartotinai išleista, atgavusi savo tikrąjį vardą „The Goddesses and Gods of Old Europe“, ji knygynuose atsidūrė feminisčių skyriuje. Ne prie antropologijos ar archeologijos leidinių, o prie feminisčių lektūros. Dažnai ieškantysis M. Gimbutienės knygos knygyne net ir nerasdavo.

Mus domino, kaipgi profesorė atkūrė deivės Motinos religiją. Ji sakė, kad kasinėdama tarp radinių yra ap-

tikusi šimtus vien moteriškų pavidalų statulėlių – vietoj ginklų ar žirgų papuošalų. Tai turėjo kažką reikšti. Juk statulėlės negalėjo būti atsitiktinės, nes tada viskas buvo susieta su religija.

Kalbėdamas apie mokslininkės būdo bruožus, turėčiau paminėti jos pastabumą. Marija atkreipdavo dėmesį į pašnekovo aprangos detales, kurios jai primindavo ką nors iš jos tyrinėjimų srities. Ji buvo itin pastabi ir labai greitos reakcijos, žaismingo proto. Savo mokslą čia pat sugebėdavo suaktualinti, paskaitas skaitydavo labai gyvai, įdomiai.

Sykį sveičavomės pas ją Topangoje, Kalifornijoje. Tiesa, nežinojome, ar pas ją vyksime, nes keliavome į savo giminaičių vaiko krikštynas ir buvome užkviesti kitų mūsų gerų draugų. Bet paskambinome ir M. Gimbutienei, o ji tuoj pat nuoširdžiausiai pasikvietė pas save. Ji buvo įsigijusi keletą mano žmonos brolio Vytauto Virkau paveikslų, pasipuošusi jais savo namų sienas Topangoje. Profesorė mus labai šiltai priėmė, pavaišino skaniais pietumis, supažindino su savo asistente, kuri, jos prižiūrima, padėjo rinkti medžiagą leidiniams.

Ji jau tada buvo įsigijusi apie 40 akrų žemės dykumoje ir siūlė iš jos pirkti dalį ir mums, nes norėjo čia kurti *artist colony* – tokią savotišką lietuvių menininkų ir kultūrininkų koloniją. Bet mes atsisakėme, nes pernelyg toli gyvenome. Žodžiu, ji visada buvo kupina originalių idėjų.

Kai profesorė mirė, Amerikos lietuvių dienraštis išspausdino tik nedidelę pasenusią žinutę. Tuo tarpu didžiausias Amerikos laikraštis „New York Times“ įdėjo apie M. Gimbutienę didelį, per pusę puslapio straipsnį.

V. Kavolis, įžvalgiai suvokęs profesorės novatoriškumą moksle, yra sakęs, kad Marija Gimbutienė verta net Nobelio premijos, nes ji pirmoji suformulavo terminą *Senosios Europos kultūra* ir savo tyrinėjimais išaiškino bei atskleidė jos esmę. Manychiau, jog ne vienas mūsų tam pritartų.

2003 m. rugpjūtis

Užrašė Kornelija Jankauskaitė

JOS MALONI, ŽMOGIŠKA ŠILUMA

Remigijus Šilbajoris

Pažinau Mariją gana ilgus metus. Tačiau susitikdavome retai ir neilgam, užtat mano prisiminimai ganėtinai blyškūs, ir net datos dingo iš atminties. Tačiau liko šviesi šiluma širdy, ir ji neišblės niekada.

Prisimenu jos paskaitas dar „Santaroj“ apie iškasenas Palangos pajūryje, prie Šventosios. Jos dar sykį įrodė, kad patys seniausi mitologiniai ir religiniai lietuvių simboliai yra paveldėti iš neindoeuropiečių civilizacijos, gyvavusios prieš 3000 metų, kurios vieton atėjo pirmykščiai baltai ir kiti. Ji tada su ypač malonia ir draugiška šypsena mums pareiškė, kad toji civilizacija buvusi matriarchalinė ir taikinga. Ir pareiškė taip, kad aš net nepajutau vos ir pats nepasidaręs feministu.

Tačiau Marija tarnavo tik rūpestingai atpažintai mokslinei tiesai, o ne kokiems nors „izmams“. Užtat ir jos indėlis į archeologijos ir antropologijos mokslus yra svarus ir ilgai išliksiantis.

Kiek arčiau pabendravome tuo metu, kada buvo ieškoma akademinų namų planuojamai lituanistikos katedrai įkurti. Marija su didele energija kovojo už tai, kad šioji katedra būtų įsteigta jos pačios universitete, UCLA. Mums nepasisekė, bet dar ir dabar tarsi regiu jos maloniai besišypsančias akis ir elegantiškai draugišką laikyseną savo „priešo“ – humanitarinių mokslų dekaną – aki-vaizdoj. Pastarasis net pasakė, kad nors ir neįmanoma tuo metu tokios lituanistikos katedros įsteigti, jisai vis vien jaučiasi Marijos nugalėtas. Tąsyk aš ir supratau, kaip labai ją gerbė visas universitetas.

Tada mudu su Marija pasivažinėjome po pietines Kalifornijos įdomybes, pakilom į Santa Barbarą, aplankėm senąją ispanų bažnyčią. Aiškiai stovi akyse ir mudviejų „šampano pusryčiai“, kur saulėtu rytmečiu su mumis dalijosi ant stalo žydinti gėlė – „bird of paradise“ [„rojaus paukštė“], mūsų nelaimingoje Ohajo [Ohio] vals-

tijoje randama tik šiltnamiuose. Tai irgi buvo nelyg miela Marijos antrininkė – įstabus žiedas.

Užsukom dykumon, kur stovėjo jos antrasis namas, apsuptas smėlyje augančių pačios Marijos sodintų vaismedžių, tartum tai irgi būtų iš žilos praeities išdygusi ir apsisivaisinusi mūsų žmogiškoji esmė. Mačiau jos didelį prisirišimą prie tos žemės, kai ji juokaudama parodė į gretimai stūksančias uolas ir pasakė, kad tai esanti Didžioji Motina – jos pačios skulptūra.

Su žmona Milda vėliau pas ją dar kartą apsilankėme ir tikrai negalėjome atsidžiaugti jos draugišku vaišingumu, atvirumu, dosnumu. Neturėdami savo automobilio, mudu su žmona vis dėlto norėjom pasivažinėti po tos Kalifornijos dalies dykumas, miestelius, pamatyti Getty muziejų, pabūti turistais. Miela šeimininkė be jokių sąlygų tuoj pat leido mums naudotis jos automobiliu. Prisimenu, žmona pasisiūlė jai padėti paruošti vakarienę, taigi mes visi ne tik skaniai pavalgėm, bet jiedvi pasidarė didelės draugės.

Kartu bendravome ir Baltų studijų puoselėjimo asociacijoje (ABBS). M. Gimbutienė, kaip viena iš aktyviausių tos draugijos narių, buvo išrinkta jos prezidente 1980–1982 m. kadencijai. Jinai valdė draugiją minkšta, „moteriška“ administratoriaus ranka, kuri tačiau visuomet žinojo, kokia kryptim laikyti vairą.

Mariją prisimenu kaip šviesų ir mielą žmogų, gerą ir ištikimą draugę, taip pat kaip rimtą, talentingą mokslininkę.

Visų mieliausiai atmintyje palieka jos maloni, draugiška, žmogiška šiluma.

2002 02 02

GALVOJU APIE TUOS, KURIŲ NEBĖRA

Tomas Venclova

Marijos Gimbutienės vardą sužinojau tikriausiai būdamas kokių vienuolikos ar dvylikos metų. Tada naršydavau po didelę tėvo biblioteką, rasdamas joje galybę knygų, gana neįprastų pokarinėje, Stalino valdomoje Lietuvoje. Tėvas buvo išsaugojęs beveik visą nepriklausomybės periodo lituanistiką, netgi šį tą pavojingesnio – dažną leidinį, pasirodžiusį per nacių okupaciją. Vienas tokių leidinių buvo „Kūryba“ – penki žurnalo numeriai, įrišti į vieną tomą. Jie, beje, stovėjo greta „Trečio Fronto“ ir nebeatmenamų laikų savaitraščio „Studentas“. Žurnalas buvo grynai kultūrinis, jame negalėjai įžiūrėti jokios nacistinės ar net pigiai antikomunistinės propagandos (penktasis numeris netgi buvo skirtas Oskarui Milašui – 1944 m. cenzūra kažkaip praleido šitą pusįdydį), bet, suprantama, apie jį derėjo tylėti.

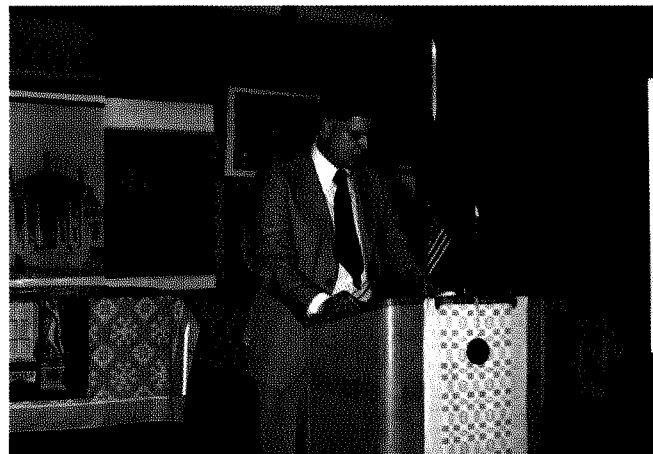
Kaip tik „Kūryboje“ aptikau M. Gimbutienės (tada, rodos, dar tik Alseikaitės) studiją apie lietuvių priešisto-

rę – kiek atmenu, su žemėlapiu ir chronologine lentele. Pirmąsyk patyriau, jog esama tokios mokslo srities, ir šį tą supratau apie jos metodus. Bet mane labiau sudomino kas kita. Tolima priešistorė man atrodė pati „Kūryba“, spausdinta visiškai neseniai: tarp jos ir mano meto žiojėjo neperžengiama praraja. Vienas kitas autorius, kuris žurnale bendradarbiavo, buvo girdėtas – ar netgi matytas, kaip Vincas Mykolaitis-Putinas, – bet dauguma išnyko visiškoje nežinioje, tapo, ko gera, tolimesni negu senovės baltai. Bandydamas išsiaiškinti jų, taigi ir M. Gimbutienės likimus, pamažu pradėjau nutuokti ne tik apie Sibirą (apie jį, kaip ir visi, žinojau), bet ir apie emigraciją. Baigdamas mokyklą jau suvokiau, kad ten atsidūrė gera pusė lietuvių inteligentų ir kad jie tebedirba.

„Kūrybos“ pirmajame numeryje Stasys Leskaitis rašė, kad žurnalas steigiamas vieninteliu tikslu: palikuonys privalo semtis stiprybės iš visų lietuvių kultūros laikotar-

pių, taigi ir iš šio, kad ir koks sunkus jis būtų. Tokių palikuonių vaidmuo atiteko mano kartai. Jau mokykloje, paskui studijų metais radau bendraminčių, per kurių rankas ėjo draudžiama, pirmiausia emigrantų literatūra. „Atlydžio“ laikais pabandėme išleisti legalų studentišką almanachą, kuris, beje, irgi turėjo vadintis „Kūryba“, bet tai baigėsi dideliu skandalu ir represijomis – nebe stalinėmis, tačiau gana bjauriomis (tikriausiai ne paskutinį vaidmenį čia suvaidino įtartinas almanacho vardas). Vis dėlto prasidėjusių kitimų valdžia nepajėgė sustabdyti. Didelė, gal didesnioji inteligentiškojo jaunimo dalis domėjosi senuoju baltų palikimu. Man tie dalykai rūpėjo kiek mažiau (nors rūpėjo ir jie), bet ir aš vis dažniau girdėjau apie M. Gimbutienę.

Drauge su kitais sužinojau, kad ši vilnietė, dirbusi Tiubingene, Harvarde ir Stenforde, virto žymia moderniosios archeologijos ir antropologijos atstove, netgi tų mokslų pažiba. Lietuvą neviešu keliu pasiekė mažų mažiausiai dvi jos knygos – „Ancient Symbolism in Lithuanian Folk Art“ ir „The Balts“. Atsimenu, pirmoji net buvo išversta į lietuvių kalbą ir paskleista savilaidoje – angliškai tada toli gražu ne kiekvienas mūsų mokėjo. Kokį poveikį M. Gimbutienė tada padarė ne tik jauniems Lietuvos etnografams, mitologams, tautosakininkams, bet ir dailininkams, poetams, pačiai visuomenės sąmonei – ne man spręsti, bet manau, kad apie tai galima parašyti

Rašytojas Tomas Venclova Vilniaus universiteto 400 metų jubiliejiniame minėjime UCLA. Los Andželas, 1979 m.

nemenką monografiją. Tomis sąlygomis, kokiomis tada gyvenome, tautoms labai praverčia iškilūs emigrantai, ypač tie, kurie žinomi už savosios diasporos ribų. Tas dėsnis, pasitvirtinęs ir lenkams, ir vokiečiams, ir ispanams, ir rusams, savaime aišku, veikė ir lietuvius. Čia su M. Gimbutiene retas tegalėjo susilyginti.

Ji, beje, priklausė prie tų išieivių, kurie nevengė ryšio su tėvyne – priešingai, atkakliai jo ieškojo. Jei neklystu, jau 1968 m., anksčiau net už Algirdą Julijų Greimą, apsilankė Vilniuje ir skaitė čia paskaitą. Toje paskaitoje neapsilankiau: greičiausiai tada iš miesto buvau išvykęs, nes man sunkoka įsivaizduoti, kad būčiau praleidęs tokią progą. Girdėjau, nors to tikrai ir nežinau, kad valdžia, švelniai

kalbant, nereklamavusi nei paskaitos laiko, nei vietos, bet žmonių vis dėlto prisirinkusi minia. Vėliau M. Gimbutienė sakė Czesławui Miłoszui – kitam vilniečiui, su kuriuo buvo gerai pažįstama, – jog tas pirmasis po daugelio metų apsilankymas Vilniuje buvęs jos gyvenimo kulminacija. Gal iš dalies ir dėl to, kad Vilnių ji rado gerokai lietuviškesnį negu savo jaunystės metais.

1977 m. sausio gale pats atsidūriau Vakaruose, tuo tarpu dar su SSRS pasu (pilietybės netekau tik birželį). Vasario vidury jau buvau Amerikoje: su paskaitomis apie Lietuvą ir literatūriniais vakarais apvažiavau rytų pakrantę ir Čikagą, o kovo antrojoje pusėje jau buvau San Franciske, kur Cz. Miłoszas buvo man parūpinęs dėstytojo vietą Berklio universitete. Vieta buvo laikina – ligi vasaros atostogų. Per viešus susitikimus ir per radiją kalbėjau visiškai atvirai. To lietuviai, gavę sovietinį užsienio pasą, dar nebuvo darę; nors politinio prieglobsčio prašyti neskubėjau, galėjome nesunkiai numatyti, kad Vakaruose man teks likti ilgam – tikriausiai visam laikui. Reikėjo galvoti apie tai, ką po atostogų darysiu. Nenorėjau likti bedarbis ar eiti į „Laisvosios Europos“ radiją, o Berklyje sutarties nepratęsė ir netgi negalėjo pratęsti (turėjau *Regents' Professor* titulą, skambantį labai iškilmingai, bet teikiamą tik dešimčiai savaitių). Taigi Cz. Miłoszas man patarė ieškoti prieglobsčio kitame Kalifornijos universitete, vadinamajame UCLA. Kiek žinau, jis susiskambino

su profesore Marija (taip ją toliau ir vadinsiu) ir paprašė padėti atvykėliui iš Lietuvos.

UCLA yra didžiulis universitetas Los Andželo mieste. Du Kalifornijos didmiesčiai gerokai skiriasi vienas nuo kito: San Franciskas – koloritiškas ir netgi jaukus, pakenčiamo masto, o Los Andželas – sunkiai įsivaizduojamas megapolis, plotu prilygsta maždaug pusei Lietuvos. Laiškuose bičiuliams rašydavau, kad lėktuvas iš Los Andželo į Niujorką skrenda penkias valandas: pirmąją valandą niekaip negali išskristi iš Los Andželo ribų. Jeigu tai ir perdėjimas, tai neesminis. Trys ketvirčiai to ploto labai vienodi ir banalūs: nuobodžiomis palmėmis apsodintos šachmatinio plano gatvės su nuobodžiais, nors ir komfortiškais namukais, krautuvėlėmis bei restoranais. Virš gatvių ir namukų kryžiuojasi greitkeliai, kurie ir yra Los Andželo esmė; sakyčiau, tai veikia kelių mazgas negu miestas, ir skirtas jis veikia automobiliams negu žmonėms. Šalia, bet kažkaip nuošaly tyvuliuoja Pacifikas [Ramusis vandenynas] su paplūdimiais, kuriuose retas tesimaudo – vanduo nešiltas, beveik visi turi patogesnius baseinus prie namų. Esama, žinoma, čia ir itin prašmatnių vilų rajonų – Beverli Hillsas arba kiek prastesnė Santa Monika, esama ir tolimų gražių priemiesčių, pvz., giliame tarpeklyje įsiterpusi Topanga, kurioje profesorė Marija gyveno. Bet visa tai nenulemia bendrojo įspūdžio.

Dabar man sunku nustatyti savo apsilankymų Los Andžele chronologiją. Rodos, pirmą sykį ten nuvykau die-

nai ar dviem su poezijos vakaru, kurio *spiritus movens* buvo kaip tik profesorė Marija. Vakaras įvyko universitetui priklausančioje salėje, kurios adresas man padarė nemenką įspūdį – Sanseto bulvaras [Sunset Boulevard], kitaip sakant, Saulėlydžio bulvaras. Iš knygų ir filmų buvau girdėjęs, kad tai viena prestižiškiausių Amerikoje ir pasaulyje vietų: Saulėlydžio bulvare gyvenančios kino žvaigždės. Tikrovėje paaiškėjo, kad bulvaras nutįsęs galybę mylių, ir prašmatnieji jo rajonai labai toli nuo universiteto. Salė, kurioje skaičiau eiles, pasirodė esanti paprastutis medinis paviljonas neišvaizdžiamame miškelyje, ir susirinko į ją kokios trys dešimtys lietuvių. Tada pamačiau profesorę Mariją pirmą kartą. Energingo veido, gyvų judesių, ji ne ką tesiskyrė nuo kai kurių mano pažįstamų Vilniaus ar Kauno intelligenčių „su priešsovietiniu stažu“, net jos kalbos įpročiai buvo tokie pat; nebent laikėsi laisviau, optimistiškiau, na, ir atrodė kur kas jaunesnė – čia turbūt padėjo ne tik gyvenimas normalioje šalyje, be mūsiškių baimių ir moralinių dilemų, bet ir lauko sezonai Graikijos bei Jugoslavijos kasinėjimuose. Buvo matyti, kad ji įgudusi vadovauti viešiems susitikimams, o lietuvių bendruomenė jos pirmavimą priima kaip įprastą dalyką. Vakarą ji pavadino „Komunija su Lietuva“ – tik vėliau supratau, kad tai buvo savotiškas iššūkis publikai, kurios nemaža dalis į atvykėlius iš Lietuvos, ypač tokius kaip aš, žiūrėjo įtariai ir su Lietuva visai neskubėjo jungtis. Salė patylėjo, bet vis dėlto paplojo.

Po vakaro šnekučiavomės su profesore Marija: pasakojau jai Lietuvos naujienas, – daug ką ji, beje, žinojo ne blogiau už mane, – aiškinomės, kiek turime bendrų pažįstamų (jų pasirodė nemažai, pirmiausia profesorės puseserė Meilė Lukšienė: pas ją kadaise išklausiau kursą apie XIX a. pradžios lietuvių literatūrą ir išsaugojau apie tą kursą itin simpatingus atsiminimus). Gal jau per aną apsilankymą, bet veikia per kitą įvyko neformalus mano „darbo interviu“ – profesorė Marija suvedė mane su kolegomis iš Slavistikos katedros, Deanu Worthu ir Henriku Birnbaumu. Šnekėjomės prie vyno butelio – tai labai padėjo man įveikti nepasitikėjimą savo laužyta anglų kalba. Tiesa, abu profesoriai slavistai puikiai kalbėjo ir rusiškai, bet iš principo stengiausi parodyti, kad su amerikiečiais studentais bendrauti pajėgsiu. Kad ir kaip būtų, gavau kontraktą vieneriems metams, vėliau jį dar porą kartų pratęsė – tai, matyt, nulėmė ne mano nevikrios pastangos, bet profesorės Marijos parama. Autoritetą UCLA ji turėjo didžiulį – tuo vėliau ne kartą įsitikinau.

Taigi po kelių mėnesių, rugsėjo penkioliktąją (kaip tik sulaukęs keturiasdešimties), ilgesniam laikui atvykau į Los Andželą. Apsigyvenau iš pradžių Santa Monikoje, nedidučiam vietas lietuviui priklausančiame bute; pasikui persikėliau į Vestvudą [Westwood] prie pat universiteto. Turėjau dėstyti lietuvių kalbą. Profesorė Marija buvo universitetą šiek tiek „sulietuvinusi“ – skaičiusi ten

baltų kalbų ir kultūrų, baltų mitologijos kursus, įsteigusi universiteto muziejuje lietuvių liaudies meno skyrių. Susidomėjimas Lietuva įgydavo net humoristinių formų – vienas profesorės studentas pabandė lietuviškai perskaityti garsųjį Phaisto diską iš Kretos salos, rašytą nežinoma kalba ir nežinomu raidynu. Bet 1977 metais UCLA „lituanizacija“ buvo jau kiek nuslinkusi į praeitį. Mano kursas buvo elementarus, ir lankė jį beveik vieni vaikinai ir merginos iš Los Andželo lietuvių šeimų.

Dėstyti pasirodė sunku dėl itin nevienodo studentų lygmens. Tai grynai amerikietiškas reiškinys, kuris mane pradžioje apstulbino: vieni, iš vadinamųjų tautiškai susipratusių šeimų, mokėjo lietuviškai tiek pat kiek aš, kiti nemokėjo nė trupučio, bet tėtė jiems žadėjo padovanoti gerą automobilį, jeigu jie bent penkiolika žodžių išmoks. Girdėjau, kad profesorė Marija kadais rengdavo Topangoje studentams Jonines, mokydavo juos lietuviškų dainų ir ritualų, tačiau tokiems dalykams gabumų neturėjau. Taigi kamavausi su galūnėmis, priegaidėmis ir nelabai rimtai į mane žiūrinčiais studentais trejus metus, kol netekau darbo ir turėjau išsikelti į rytų pakrantę. Praskaidrindavo gyvenimą vienas kitas užklydęs į paskaitas kitakalbis kalbininkas, kuriam jaučiausi duodąs šiokios tokios naudos. Buvo toks anglas Johnas Dingley's [Džonas Dainglis], jis po poros semestrų net bandė užsirašyti į kursus Vilniuje, bet gavo atsakymą, kad į juos priimami

tik lietuvių kilmės žmonės – šitoks, pasak jo, „sovietinis rasizmas“ jį baisiai papiktino.

Žinoma, Los Andželas turėjo teigiamybių. Universitete sutikau seniai girdėtų žmonių, kurių nebuvau tikėjęsis šiame pasaulyje pamatyti, bibliotekoje gulėjo kalnai literatūros (iš kurios įdomiausia man tada buvo antikomunistinė), laisvalaikio turėjau gana daug, o alga, mano tuometiniu supratimu, buvo fantastiška. Pabendraudavau su miesto lietuviais – ypač su savo bendramžiais Jūrate ir Algirdu Avižieniais, taip pat ir su Bernardu Brazdžioniu, Broniu Raila ir, žinoma, su profesore Marija.

Labai artimos bičiulystės su ja neužmezgėme. Girdėjau, kurį laiką ji buvo ant manęs pyktelėjusi. Mat turiu nesmagią silpnybę – labai prastai įsimenu žmonių veidus: todėl kartą, o gal ir du jos neatpažinau ir nepasisveikinau. Bet tas nesusipratimas pamažėle išsisklaidė. Drauge pietaudavome japonų ir kitokiuose restoranėliuose netoli universiteto, kartais prie mūsų prisidėdavo ir profesorės dukra Živilė. Atsimenu, sykį, išėję iš tokio restoranėlio, atsidūrėme vienoje iš jau minėtų nuobodžių Los Andželo gatvių – su pigiomis reklamomis ir gana primityviais vienaaukščiais namais. Profesorė pasakė: „Kada prieš keturiolika metų, po Harvardo ir Stenfordo, šičia atvažiauvau ir pamačiau *šitokį* miestą, pasibaisėjau. Bet vis dėlto pripratau.“ Potekstėje buvo: priprasite ir jūs.

1978 m. Velykas praleidau su profesore Marija To-pangoje, viloje, kur ji gyveno ir laikė nemažą antropologinę biblioteką. Kitą dieną rengiausi skristi į Didįjį kanjoną, taigi pasišnekėjome apie indėnų mitus ir papročius, net lyginome Amerikos vakarus su Balio sala, kurioje profesorė, atrodo, neseniai buvo apsilankiusi. Tuo metu ji jau domėjosi kur kas platesniais – ir senesniais – reiškiniais negu jai anksčiau rūpėjusios baltų, slavų ir ankstesniųjų indoeuropiečių senienos. Iš Pietryčių Europoje rastų iškasenų profesorė nusprendė, jog 6500–3500 m. pr. Kr., mūsų protėviams dar neatvykus, ten klestėjusi priešindoeuropinė matriarchalinė kultūra. Indoeuropiečiai – su jiems būdingu vyrų dominavimu – tą kultūrą sužlugdę, bet jos pėdsakų likę deivių (be ko kito, lietuviškų Laimių ir Raganų) garbinime. Dėl tos hipotezės profesorė Marija virto kultine figūra Amerikoje ir visame Vakarų pasaulyje – tiesa, tai įvyko po kelerių metų: tolydžio stiprėjantis feministinis sąjūdis priėmė jos knygas kaip apreiškimą. Be abejo, įdomu vaizduotis, kad pasaulio istorija būtų galėjusi pasukti kitokiu, taikingesniu ir tikriausiai vaisingesniu keliu, jei ne katastrofa, ištikusi senuosius Europos gyventojus – kurie, beje, ir mums paliko savo genų bei mitologinių archetipų.

Vienas toks profesorės Marijos postuluojamas archetipas buvo deivės Paukštės įvaizdis, įtvirtintas turbūt ir graikų Atėnės su jos palydove pelėda. Žinomiausias tuo

Vilniaus universiteto 400 metų minėjimas UCLA. Kalba renginio organizatorė Marija Gimbutienė. Los Andželas, 1979 m.

metu Lietuvos skulptorius Vladas Vildžiūnas, labai domėjęsis profesorės darbais, 1977 m. buvo pakviestas į JAV (manau, ne ko kito, o jos iniciatyva). Tada jis kūrė deivės Paukštės statulą, kurią profesorė Marija norėjo dovanoti UCLA skulptūrų sodeliui. Su Vl. Vildžiūnu, kurį Lietuvoje neblogai pažinojau, savo didelei nuostabai, susitikau Berklyje tų metų birželio mėnesį. Dienoraštyje įrašiau: „Jo pasirodymas šičia – daugiau ar mažiau stebuklas.“ Mat Vladas, nors ir labai populiarus, buvo aiškiai nesovietišškai nusiteikęs, bičiuliavosi su asmenimis, kurių valdžia neglostė. Jis anaip tol nevengė pasimatyti ir su

„liaudies priešų“, koks aš tada buvau. Apvažiavome su juo San Franciską, pasižiūrėjome Rembrandto ir El Greco [El Greko] paveikslų miesto muziejuje ir pasidalijome lietuviška literatūra. Tų pačių metų rugsėjį, kai aš atvykau į Los Andželą, profesorė Marija surengė tenai Vlado parodą – toje pačioje universiteto Recreational Center salėje Saulėlydžio bulvare, kur ji buvo organizavusi ir manąjį vakarą. Ant sienos, be ko kito, kabėjo Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės žemėlapis, didokame salės plote stovėjo penkios statulos – centre buvo „Deivė Paukštė“, nulieta jau Amerikoje ir patraukianti ne vien lietuvių, o ir kartkartėmis apsilankančių amerikiečių dėmesį. Ji buvo nedelsiant priimta į skulptūrų sodelį – beje, pati paskutinė (vėliau statulų tenai jau nebestatė). Po Velykų Topangoje specialiai užėjau į tą sodelį – tiksliau, nemažą sodą UCLA pakraštyje. Ne be grynai lietuviško pasididžiavimo apžiūrėjau ten bronzinę „Deivę Paukštę“ šalia Auguste'o Rodino ir Henry'o Moore'o [Henrio Mūro] darbų – netgi geresnėje vietoje, pačiame viduryje, tarsi lemiančią visą sodelio kompoziciją. Parūpinti tokią išskirtinę padėtį, turint profesorės Marijos autoritetą, gal ir nebuvo sunku.

Kitais 1979 m. buvo švenčiamas Vilniaus universiteto keturių šimtų metų jubiliejus. Jį minėjo ir Lietuva, ir emigracija. Los Andželo mieste jubiliejaus organizatorė, žinoma, buvo profesorė Marija, pati tą universitetą

baigusi prieš trisdešimt septynerius metus. Ta proga ji atkvietė iš Berklio Cz. Miłoszą, kitą – ir kiek ankstesnį – universiteto absolventą, o mane paprašė pasidalyti atsiminimais apie studijas. Susidarė įdomi seka: vienas pranešėjas iš patirties žinojo lenkiškąjį Stepono Batoro universitetą, kita – jau lietuviškąjį, o trečiasis – sovietinį. Iškilmingas minėjimas įvyko pavasario semestru besibaigiant, gegužės antrąją. Žmonių susirinko bent trys šimtai – JAV universitetuose tokiems įvykiams tai didelis skaičius; vyravo lietuviai ir lenkai, dažniausiai nebejauni, bet salėje mačiau ir amerikiečių studentų, ir keletą profesorių, tarp jų ir H. Birnbaumą. Cz. Miłoszo kalba kaip visada buvo puiki, jis prisiminė savuosius anų laikų bičiulius, kurių pačios pavardės liudijo neapsakomai margą Vilniaus charakterį; aš mikčiojau, kadangi savo anglų kalba anaip tol nepasitikėjau. Profesorė Marija kalbėjo aštrokai, nes ji, kaip turbūt visi senieji Vilniaus lietuviai, piktinosi tarpukario lenkų valdžios politika. Pridursiu, kad tai buvo tik menkniekis, palyginti su vieno baltarusio invoktyvomis, kurias Cz. Miłoszui ir man teko tais pačiais metais išklausyti kitame universiteto jubiliejaus minėjime – baltarusis vienodai barė ir lenkus, ir lietuvius. Vis dėlto maniau, kad Cz. Miłoszas gali užsigauti. Bet jis priėmė profesorės (beje, paskui ir ano baltarusio) žodžius kaip visiškai natūralų daiktą ir beveik visur su ja sutiko. Cz. Miłoszo ir mano pranešimus po dvejų metų išspausdino „Lituanus“;

Malonios akimirkos po Garbės daktaro regalijų įteikimo Vytauto Didžiojo universitete. Su prezidentu Algirdu Brazausku ir prof. Bronium Vaškeliu. Kaunas, VDU, 1993 m. A. Tarvydo nuotr.

M. Gimbutienės pranešimas, deja, spaudoje nepasirodė, ir net nežinau, ar jo tekstas yra išlikęs.

Būtų neoru nutylėti, kad profesorės Marijos ir mano pažiūros kiek skyrėsi – ji, kaip dauguma vyresniosios kartos išėivių, buvo „etnocentriškesnė“ negu aš. Kita vertus, turėdama pasaulinį vardą, laikydama normalių pasaulinės mokslo bendruomenės kriterijų, ji ne per daug kreipė dėmesį į vidinius lietuvių emigracijos ginčus. Besiginčijantiems pirmiausia rūpėjo vienas klausimas – ar atsiskirti „veidu į Lietuvą“, kaip siūlė dar Steponas Kairys, ar „neprarasti tautinio budrumo“, atseit įtariai žiūrėti į visa, kas iš Lietuvos ateina. Pirmosios linijos laikėsi „Met-

menys“ ir „Akiračiai“, antrosios – dauguma dešiniųjų, kurie Los Andželo bendruomenėje turbūt vyravo. Profesorė Marija, kaip sakiau, palaikė „Metmenis“ ir juose gyvai bendradarbiavo. 1981 m. ji vėl skaitė paskaitas Vilniuje – šį sykį jos nuskambėjo gerokai plačiau. Jos atviri ir drąsūs ryšiai su Lietuva dažnam kėlė nepasitenkinimą. Tuometinis VLIK-o pirmininkas Kęstutis Valiūnas iš „budrių“ tautiečių gaudavo galybę visokių ją liečiančių įskundimų (tiesa, juos ignoruodavo). Ypač kliuvo viena kita profesorės Marijos šeimyninė aplinkybė, apie kurią čia ne vieta kalbėti. Manau, visa tai jai nebuvo lengva. Šiaip ar taip, čia galėjau ją tik palaikyti, ir mudviejų pokalbiai dažnai sukdavosi apie tą poveikį, kurį Lietuvai turi daryti emigrantai.

Sykį, tiesa, nuomonės ir čia išsiskyrė. Jau 1979 m. pasklido žinia, kad Vilniaus universitetas rengiasi suteikti keliems išėivijos mokslininkams – tarp jų, be abejo, ir M. Gimbutienei – Garbės daktaro vardą. Deja, kaip tik tuomet sustiprėjo sovietų puolimas prieš kitaminčius, ir kai kurie kandidatai linko atsisakyti regalijų, kol disidentai laikomi kalėjimuose. Šnekėjausi apie tai su profesore Marija. Tada ji pasakė: „Man Vilniaus universitetas vis vien lietuviškas. Garbės vardus teikia lietuviai, o disidentus kalina rusai.“ Atsakiau, kad reikalas, manding, yra kiek sudėtingesnis: garbės vardų teikimą būtinai apibuoja Maskva, o disidentus, deja, persekioja ir lietuviai

valdininkai. Ginčas tuo ir baigėsi, o problema netrukus išsprendė savaime – sovietų valdžia, gal nugirdusi apie galimą kandidatų reakciją, sumanymą „užmiršo“. Pelnytą Garbės daktaro vardą profesorė Marija Gimbutienė gavo tik 1993 m. Vytauto Didžiojo universitete, kada jokių politinių subtilybių čia žiūrėti jau nebegalėjai.

Dar prieš išvykdamas iš UCLA sužinojau, kad profesorė Marija rimtai apsirgo. Su liga ji grūmėsi ilgai. Bene paskutinį sykį susitikome 1987 m. rugsėjo mėnesį Tabor Farmoje, „Santaros-Šviesos“, taigi „metmenininkų“ ir „akiratininkų“, suvažiavime. Laikai buvo savotiški: į Tabor Farmą, Valdo Adamkaus tuometinę sodybą netoli Mičigano ežero, atvažiavo Judita Vaičiūnaitė, Vytautas Kubilius ir Ingė Lukšaitė, kuo dar neseniai niekas iš mūsų – nei išeivių, nei Lietuvoje gyvenančiųjų – nebūtų patikėjęs. Svečiai buvo gana atsargūs ir tvirtino, jog pasikeitimų į gerąją pusę Lietuvoje iš esmės nėra, bet kuluaruose kalbėjomės visiškai atvirai, o J. Vaičiūnaitė netgi dalyvavo poezijos vakare su emigrantais – Liūne Sutema, Auste Pečiūraite, Ginte Remeikyte ir manimi (tai buvo pirmasis toks įvykis pokario metais). Kaip tik švenčiau savo penkiasdešimtmetį. Gėrėme vyną dvylikos žmonių kompanijoje – su V. Kubiliumi, mano sena bičiule ir bendrakurse Judita, profesore Marija. Liko ir fotografija, į kurią kartais pasižiūriu galvodamas apie tuos, kurių nebėra.

2004 m. kovas

ŽYMIĄJĄ ARCHEOLOGĘ MARIJĄ GIMBUTIENĘ PRISIMENANT*

Aušra Marija Sluckaitė-Jurašienė

Šv. Kotrynos bažnyčioje šimtmečių dulkėm apneštos statulos žiūri į mane iš laiko nuotolio kaip liudytojos ir stebėtojos. Skamba klavesinu, paskui gitara atliekamas J. S. Bachas. Galvoju apie tuos, kurie jau išėjo iš mano gyvenimo, apie tuos, su kuriais siejo dvasiniai ryšiai, bičiulystė. Pasigendu jų dažnai. Tarp jų – Marija Gimbutienė, kurios dukra Živilė prieina prie manęs per koncerto pertrauką. Netikėta sutikti ją čia, Vilniuje, šį vakarą. Ji dabar gyvena Kalifornijos dykumoje, ūkyje, kurį kažkada nusipirko Marija ir kur ji važiuodavo rašyti apie priešistorinį Europos pasaulį. Živilė prašo manęs parašyti apie Mariją į planuojamą atsiminimų knygą. Kaip parašyti, kas mus siejo daugiau kaip dešimtį metų? Skir-

* Straipsnis buvo rašomas rengiamai prisiminimų knygai apie M. Gimbutienę. Knygos komplektavimo periodu, autorei sutikus, jis buvo išspausdintas žurnale *Kultūros barai*, 2004, nr. 3 Marijos Gimbutienės dešimtosioms mirties metinėms (2004 02 02) pažymėti.

Marija keldavosi rytą prieš šešias ir sėsdavosi rašyti. Topanga.

tingo amžiaus, skirtingų profesijų, toli viena nuo kitos gyvenančias?

Vėl skamba Bachas, monotoniškas *perpetuum mobile*. Matau Marijos veidą, išplaukiantį iš pilkšvos prietemos, pridengiančios tankų raukšlių voratinklį, kurį išraižė ne tik laikas, bet ir aitri pietietišku kraštų archeologinių kasinėjimų saulė. Atminties prieblandoje tas veidas atrodo jaunatviškas, pilnas aistros ir ryžto. Juk toks jis ir buvo, sakau sau, – pilnas aistros ir ryžto. „Pažiūrėkit į

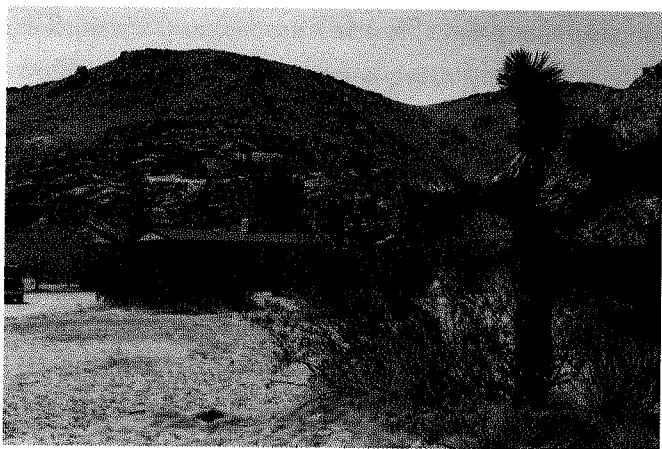
mano skruostikaulius, – girdžiu sakant ją vienoje konferencijoje. – Jie totoriškai išsišovę. Visi mes maišyti Europoje. Nėra gryno lietuviško tipo. Persirito indoeuropiečių bangos, pasklido po Europą. Sumaišė kraują...“ Kur tai girdėjau? Vienoje iš AABS (Association for the Advancement of the Baltic Studies) konferencijų – Toronte, Mineapolyje ar Monrealyje, kur ji buvo išrinkta šios Baltų studijų puoselėjimo asociacijos prezidentė?

Paskui matau ją, vilkinčią juoda be rankovių suknele su keliom eilėm gintaro karolių. Marija stovi priešais gyvai sukklususią auditoriją, rodo skaidruoles ir pasakoja apie priešindoeuropinės Deivės religijos simboliką: amuletus primenančias deivių figūreles, kartais su vandens paukščio, meškos kaukėm, moters ir gyvatės hibridus, keramikos induose ir skulptūrose išraižytus sakralinius ženklus – trikampus, spirales, pasikartojančias simbolių grupes, linijas... Jos kalba liejasi kaip iš gausybės rago; ji kalba sklandžiai, su įkarščiu ir aistringu įsitikinimu, nes tai, apie ką ji kalba, jai gyvybiškai svarbu. Tai jos daugelio metų darbo rezultatas, jos archeologinių, antropologinių, mitologinių, lingvistinių tyrinėjimų vaisius. Jos neolito amžiaus Europos kultūrų vizija.

O kai paskui klausytojai nori žinoti, kas ją patraukė gilintis į tokią tolimą praeitį, siekti akmens amžiaus laikus, Marija šypsosi ir rodo į savo gintaro karolius. Ak,

dar jaunystės metais Harvardo universitete profesorius paklausęs, kiek jos baltiškajam gintarui metų. „Na, gal trisdešimt tūkstančių“... – atsakiusi ji. „Ne tūkstančiai, o milijonai metų gintarui“, – pataisęs ją profesorius. Marija juokiasi, tarsi gintaras ir būtų pagrindinė dingstis jos tyrinėjimams. „Taip, tie tūkstančių tūkstančiai metų... Nuo priešistorinių baltų laikų, tolyn ir gilyn į Europos žaltvario, į neolito, paleolito amžių, kol prieš akis iškilo Didžiosios Deivės vaizdinys“, – sako ji ir gudriai šypsosi. Gal ir ne tais žodžiais ji sako, bet aiškiai girdžiu jos balsą, daug kartų įrašintą diktofonu per interviu „Laisvosios Europos“ radijui. Tai buvo „Santaros-Šviesos“ suvažiavime, Tabor Farmoje, Mičigano valstijoje.

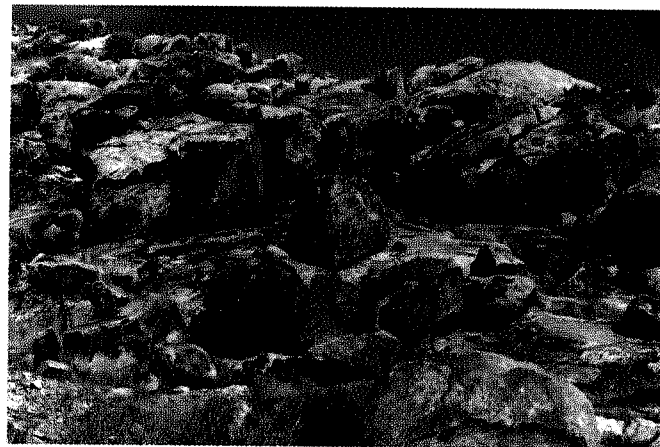
Dabar, jau dešimčiai metų praėjus po Marijos mirties, čia, šioje muzikos užlietoje lietuviško baroko erdvėje, Šv. Kotrynos bažnyčioje, kai skamba Bacho „Čakona“ ir netoliese sėdi Marijos duktė, bandau suvokti tą esminę savybę, kuri kaip magnetas traukė prie Marijos. Ir man regis, imu suvokti – tai jos didelė vizija, kurią ji vijosi per visą savo gyvenimą, vis atkakliau gilindamasi į priešistorę, lipdydama ją kaip mozaiką iš archeologinių radinių, šukių, megalitinių šventyklų liekanų, ženklų simbolių, papuošalų motyvų, vyniodama kaip Ariadnė įvairių kraštų mitologijos, tautosakos siūlus. Vizija, kurią ji bent iš dalies realizavo savo knygoje apie neolito deives ir Senosios Europos civilizaciją.

Matyti kalnagūbrio ketera prie Marijos Gimbutienės namų dykumoje.
A. Tarvydo nuotr.

Apie M. Gimbutienės plačios apimties mokslinius darbus, jos tyrinėjimų ir išvadų reikšmę Europos priešistorės supratimui rašė, rašys ir dėl to ginčysis mokslininkai ir moterys. Man rūpi jos buvimas tarp mūsų. Priminimas ir paliudijimas. Bet laikas ištrina iš atminties daugelį faktų ir datų, klasingai pakeičia patirtų įspūdžių pavidalus ir spalvas, sumaišo įvykių seką, susitikimų chronologiją. Ir ką aš galiu dar pasakyti apie Mariją – be impresionistiškų savo atsiminimų fragmentų?

Po Bacho koncerto išeinu į vakarėjančio Vilniaus gatvę. Sutinku bičiulius iš Australijos – Jurgį ir Jolantą Janavičius. Sakau jiems: pasižadėjau parašyti apie M. Gimbutienę ir jau nežinau, ką galėsiu papasakoti. Jur-

Granito uolos prie Marijos vasarnamio Liucernos slėnyje.
K. Jankauskaitės nuotr.

gis man pritaria. Sako: „Jeigu man reikėtų parašyti apie mano bendraamžį šiauliškį A. Nyką-Niliūną, tai tik prisiminčiau, kad jis dėvėjo žalią kepurę ir mėgo lošti kortomis.“ Žinoma, tai netiesa. Jurgis, puikus pasakotojas, tikriausiai daug ką galėtų papasakoti iš savo jaunystės laikų apie poetą. Bet suprantu, kad jis man sako tą patį: kaip sunku prisiminti ir parašyti esminius dalykus, kurie daugiau pasakytų apie žmogų nei įvykių ir faktų išdėstymas.

...Seniai baigėsi Vilniaus vasara. Esu jau kitoje Atlanto pusėje. Vartau Marijos knygas, jos pačios man dovanotas. Iš vienos jų iškrenta nuotrauka: mudvi su Marija prie baseino jos namuose, Topangoje, 1984 m. Min-

tys grįžta prie jos, prie šios išskirtinės asmenybės, kurią turėjau laimės pažinoti.

Kai galvoju apie Mariją, pirmiausia matau ją saulėtą rytą, išeinančią iš savo kambario į plačią, atvirą terasą. Ji tikriausiai dirbo, kol mes miegojome. Dabar ji neša du benį riešutų, džiovintų vaisių, avižinių dribsnių, ąsotį pieno. Stato juos ant medinio stalo pusryčiams. Pasuka veidą į saulę ir šypsosi. Ji džiaugiasi dar viena diena, priima ją kaip dovaną. „Aš taip noriu gyventi. Jausti dangaus skleidžiamą šilumą, matyti, kaip žydi gėlės, kaip mezgasi oranžiniai vaisiai ant mano mažų apelsinų medelių...“ – pasakys ji kitąsyk, kai liga bus dar toliau pažengusi.

Saulėtas rytas Topangoje kvepia gaiviu kalnų ir vandenyno oru. Marijos namas stovi ant šlaito, ir jos sklypas, užsodintas Kalifornijos augalais, vaismedžiais ir žolynais, pakopomis leidžiasi žemyn iki apačioje mėlynuojančio nedidelio baseino. Aplinkos grožis ne itin išpuoselėtas, natūralus. Kartais einu palaistyti gėlynų, kai jaunėlės duktės Rasos nėra namie.

Marija myli savo namus, sako, kad jos širdis čia atsi- gauna, grįžus iš archeologinių kasinėjimų ar suvažiavimų. Ji didžiuojasi savo Topanga, giliu, pavėsingu kanjonu, kuriuo ji pasuka nuo kelio palei vandenyną, grįždama iš Los Andželo universiteto ar oro uosto. Čia Marijos vieta – su tolimu kalnų horizontu, kur jos mintys nelyginant didelės švytuoklės nuolat svyruoja tarp dviejų kon-

tinentų – tarp Amerikos ir Europos, tarp dviejų laiko dimensijų – tarp mūsų laikų ir neolito amžiaus, 6500–3500 m. pr. Kr. Jos svetainėje ant didelio stalo išdėstyti simbolių, ženklų piešiniai, žemėlapiai, diagramos, skulptūrėlių, keramikos indų nuotraukos – keli šimtai iliustracijų būsimai knygai apie neolitinės Europos kultūras. Tai turėjo būti 1991 m., prieš išleidžiant jos paskutinį veikalą „Deivės civilizacija: Senosios Europos pasaulis“ („The Civilization of the Goddess: The World of Old Europe“).

Bet tas saulėto ryto vaizdas grįžta iš atminties pasikartodamas, ir imu suvokti, kad į jį suplaukia toli gražu ne vienas, paskutinis mano apsilankymas Topangoje, o ir ankstesni, kurių buvo nemažai. Ir grįžta tas vaizdas nuolat todėl, kad byloja man kažką itin svarbaus apie Mariją: jos stulbinamą gyvybingumą ir energiją, jos ypatingą gebėjimą gerte gerti iš gamtos į ją plūstančius gyvybės sūvus, džiaugtis pačiu buvimu žemėje. Man regis, nesutikau pasaulyje kito žmogaus, kuris būtų mokėjęs taip mylėti ir džiaugtis gyvenimu, kaip Marija. Taip didvyriškai priešintis nepagydomai limfomai, kovoti už kiekvieną dieną. Ji darė viską, kas įmanoma, savo ligai pristabdyti, naudojos ne tik įvairiausių medicinų specialistų patarimais, bet ir homeopatų receptais. (Matydavau, kaip virtuvėje ji gerdavo šviežiai sumaltą pošlykštį žolių mišinį, kurį jai su-taisydavo vyriausioji duktė Danutė.) Marija apie savo li-

gą kalbėti nevenge, bet kalbėjo apie ją kaip apie užgriuvusią gamtos nelaimę, prieš kurią reikia atsilaikyti, ir nesiskundė, nedarė sau jokių nuolaidų: dirbo, važinėjo po konferencijas, keliavo, lipo į kalnus, landžiojo po priešistorinius urvus. Nepaprasto gyvybingumo ir valios dėka ji pajėgė ne tik pratęsti savo gyvenimą daugiau nei dešimčia metų, bet per tą, galima sakyti, atkovotą iš mirties laiką parašyti ir išleisti svarbiausius savo veikalus.

Mano atmintyje išlikęs ne tik saulėto ryto džiaugsmas, bet ir nuolatinio keliavimo pojūtis. Marija nebuvo ramios prigimties žmogus, greičiau kupina dvasios nerimo ar alkio, kuris buvo ir varomoji jos jėga, skatinanti nuolat ieškoti naujų horizontų, viskuo domėtis, nuolat kur nors vykti, tyrinėti. Su kelionėmis siejasi ir daugelis mudviejų susitikimų.

Po kelių dienų Topangoje, apvažinėję aplinkinius kanjonus, vandenyno pakrantę, mes jau, būdavo, traukiam į dykumą. (Mes – tai Marija, Jonas ir aš.) Tolstam nuo Los Andželo, virš kurio pakibęs gelsvai rusvas smogas, San Bernardino slėniu arba per kalnus, tolyn į dykumą, kur atsiveria vis platesnis akiratis, retėja gyvenvietės, keičiasi augmenija. Po trijų valandų išsukę iš pagrindinio, nesibaigiančio, tartum į nežinią neriančio kelio, važiuojam pro pilkšvoje plynėje išsimėčiusius kaktusus, juokos medžius, pro buvusią arklių rančą iki Marijos ūkio Liucernos slėnyje [Lucerne Valley]. Čia nemažame skly-

pe stovi seni akmeniniai trobesiai, kur gyvena nuomininkas, ir atokiau – gana naujas namukas, kur Marija įsirengusi savo darbo kambarį, pilną knygų ir rankraščių pluoštų. Čia ji atvažiuoja, kai nori atsiriboti nuo pašalinių reikalų, šeimos rūpesčių ir rašyti. Ji mėgsta atšiaurų dykumos grožį, erdvės platybę, gelsvą kalnagūbrio ketėrą, priartėjančią beveik prie pat jos namelio. Rytai, kol nekaršta, mes visi trys vaikštinėjame palei tą kalnagūbrį, grožėdamiesi šiuo didingu gamtos sukurtu amfiteatru. Jonas ima įsivaizduoti čia statomus ritualinius spektaklius, Marija karštai įsitraukia į jo fantazijas ir jau planuoja dykumų teatro kūrimą, jau mato iš tolimų pakraščių suvažiuojančius žiūrovus, tarp jų ir tuos Los Andželo lietuvius, kurie, jos raginami, irgi įsikūrė ne per toliausiai, atokiau nuo miesto triukšmo ir smogo (deja, girdėjau, kad dabar nė vieno iš jų ten nebeliko – išvyko šiapus ar anapus).

Ne pirmą kartą matau, kaip Marija noriai pagauna kūrybiškos vaizduotės siūlą ir vynioja jį į savo patyrimų ir mitinių asociacijų kamuolį. Ją traukia kūrybos žmonės su užmojais ir vizijom, kaip – pagal abipusės sąveikos dėsnį – jos fantastiški veikalai bei jos asmenybė traukia prie savęs dailininkus, poetus ir kitų sričių kūrėjus. (Ne veltui pas ją gyveno ir kūrė skulptorius VI. Vildžiūnas, tapytojas V. Ciplijauskas ir kiti. Ne veltui ji turi tiek sekėjų tarp Kalifornijos menininkų, rašytojų, poetų.) Mariją